

SANDA GOLOPENȚIA. *Constantin Brăiloiu sau despre globalizarea etnomuzicologiei*, București, Editura Spandugino, 2015, 254 p.

Constantin Brăiloiu a fost, fără îndoială, unul dintre autorii români de la care au rămas cele mai profunde și originale cercetări muzicologice, un cercetător pentru care studiul muzicilor de tradiție orală a reprezentat un punct de plecare pentru formularea unor ipoteze legate de fundamentele cognitive și sociale care fac posibilă articularea unor discursuri sonore coerente și integrarea acestora într-un cadru social tipic, precum cel al comunităților rurale. Activ atât în România, cât și în Elveția și Franța, Brăiloiu își publică rezultatele cercetărilor sub forma unor articole apărute în diverse reviste, românești sau din străinătate. Faptul că autorul nu și-a reunit concluziile cercetărilor în volum face cu atât mai necesară munca de sinteză și interpretare a operei sale.

Volumul Sandei Golopenția, *Constantin Brăiloiu sau despre globalizarea etnomuzicologiei* (Editura Spandugino, București, 2016), aduce contribuții importante atât în procesul de evaluare și sintetizare a operei etnomuzicologului român, cât și în limpezirea unor momente mai puțin cunoscute din activitatea lui Brăiloiu. Sunt reunite în acest volum o serie de articole scrise de autoare între anii 1979 și 2006, apărute în diferite publicații din țară sau din străinătate. Materialele consacrate aspectelor teoretice ale operei lui Brăiloiu au fost elaborate înainte de 1989, perioadă în care preocupările pentru biografia intelectualilor interbelici erau tolerate în prea mică măsură de regimul comunist. Abia după Revoluție, Sanda Golopenția a dobândit acces la diverse documente de arhivă, putând astfel demara o activitate complexă de recuperare a vieții intelectuale românești interbelice (cu accentul pus, firește, pe viața și opera lui Anton Golopenția și a Ștefaniei Cristescu-Golopenția), din care au rezultat mai multe cărți și articole, inclusiv cele referitoare la Constantin Brăiloiu, prezente în această lucrare. Deși din organizarea volumului nu reiese o delimitare explicită între capitolele care tratează aspecte din biografia lui Brăiloiu și cele dedicate analizei operei sale teoretice, credem că o astfel de distincție poate fi de folos în discutarea, în rândurile de mai jos, a cărții de față.

În ordine cronologică, episoadele mai puțin cunoscute din biografia lui Constantin Brăiloiu expuse aici de Sanda Golopenția încep cu anul 1942, când acesta se alătură unei echipe a Institutului Central de Statistică, inițiatorea, între anii 1941 și 1943, a unei anchete de identificare a românilor de la est de Bug. Ideea unor cercetări muzicale în zona respectivă îi aparține lui Anton Golopenția, care lucrase alături de Brăiloiu în cadrul campaniilor monografice din anii '30 și avusese ocazia să cunoască metodele novatoare întrebuițate de acesta în cercetarea etnomuzicologică. Datorită poziției pe care o ocupa, Golopenția a putut face demersurile birocratice necesare sosirii lui Brăiloiu (ca și a lui Gusti, în aceeași perioadă) în zona de la est de Bug. Aici, etnomuzicologul român va sta o perioadă de trei săptămâni și va înregistra pe cilindri de fonograf atât piese muzicale, cât și povești. Fragmentul dedicat campaniei în capitolul „Constantin Brăiloiu sau despre globalizarea etnomuzicologiei” relevă detalii referitoare la condițiile de desfășurare a acesteia din prisma corespondenței purtate între Golopenția, Gusti, Brăiloiu și diverși funcționari. Capitolul „Înregistrările de la est de Bug ale lui Constantin Brăiloiu” aduce în discuție problema situației actuale a înregistrărilor făcute cu acea ocazie (înregistrări momentan de negăsit), dar prezintă, totodată, și puținele rânduri rămase de la Brăiloiu, care fac referire la acest repertoriu. Concluziile cercetării sunt expuse într-o conferință din anul 1943, găzduită de Institutul Central de Statistică din București și intitulată „Identificarea de la Est de Bug”, unde Brăiloiu afirmă înrudirea repertoriului din acea regiune cu cel din Muntenia și Oltenia (p. 128–130).

„*Revista română de sociologie*”, serie nouă, anul XXVIII, nr. 1–2, p. 123–150, București, 2017

Creative Commons License
Attribution-NoDerivs CC BY-ND

Deschidem aici o paranteză pentru a evidenția un detaliu, nu lipsit de importanță: rezultatele campaniei din anul 1942 sunt diseminate în conferința „Identificarea românilor de la Est de Bug” și în cele cinci înregistrări incluse în *Colecția universală de muzică populară înregistrată*, pe care Brăiloiu le prezintă ca aparținând „ucrainenilor românofoni”. De la „românii de la est de Bug” (în 1943) la „ucrainenii românofoni” (cu aproximație, între 1951 și 1958) este o distanță semnificativă, la capetele căreia se situează o viziune etnică a națiunii (bazată pe limbă și tradiții) și una civică (bazată pe aderența benevolă a cetățenilor la un anumit corp social). Nu cunoaștem motivele din care Brăiloiu a ales să folosească aceste formulări, însă putem afirma că titlul conferinței de la București era în deplin consens cu politicile culturale ale statului român interbelic. Într-un climat socio-cultural cu puternice reverberații naționaliste și în contextul unor regimuri dictatoriale de inspirație fascistă, autoritățile se grăbeau să declare drept „românești” populații aflate la o mare distanță de granițele statului și care, de fapt, părăsiseră teritoriile românești, după cum menționează și Brăiloiu (p. 130), de aproximativ 200 de ani. Campaniile de cercetare demarate în teritoriile ocupate de armata germană reprezintă o modalitate simbolică de „luare în posesie” a comunităților românești din afara granițelor, inițiativă ce continuă amplul efort al statului român interbelic de cartografiere și disciplinare a unei societăți majoritar rurale și premoderne. Această încercare a statului de a face societatea mai lizibilă¹ (prin folosirea unei limbi, a unei legislații sau a unui sistem standardizat al unităților de măsură) s-a tradus și prin campaniile de cercetare sociologică sau etnografică ale Școlii monografice sau cele întreprinse pe teritoriile de la est de Nistru, unde etnomuzicologia a jucat un rol aparte. Mai târziu, Brăiloiu va folosi sintagma „ucraineni românofoni”, accentul mutându-se, astfel, pe statutul de cetățean al unei anumite națiuni a membrilor acestor comunități și nu pe limba vorbită sau pe tradițiile practicate. Această modificare survenită în exprimare, la distanță de un deceniu, poate fi pusă, cel mai probabil, pe seama climatului politic în care Brăiloiu a fost nevoit să-și desfășoare activitatea: o Românie sub un regim autoritar și o Elveție postbelică liberală. Deși Brăiloiu era prea puțin interesat de disputele politice, activitatea sa științifică a fost influențată, într-o anumită măsură, de diferitele ideologii dominante ale vremii.

Următoarea perioadă din viața lui Brăiloiu, documentată în volumul de față, este cea din perioada 1944–1951. În 1944 etnomuzicologul român ajunge la Geneva pentru a organiza o expoziție de icoane pe sticlă, moment care marchează începutul dublului său exil, cel elvețian și cel francez. În tot acest timp, parcursul său profesional își găsește cu greu stabilitatea, savantul pendulând mereu între Geneva și Paris, momente în care, nu de puține ori, situația sa financiară nu este una dintre cele mai îmbucurătoare. Greutățile întâmpinate de Brăiloiu în răstimpul acestor ani sunt redade de paginile de corespondență pe care le găsim în paginile acestui volum. În primă instanță, el încearcă să obțină sprijinul statului român pentru a-și putea continua activitățile demarate în Elveția (în principal, cele legate de Arhivele Internaționale de Muzică Populară, la a căror înființare avusese o contribuție esențială), intervenind, fără succes, împreună cu alte personalități ale vieții intelectuale elvețiene, pe lângă diferite instituții ale statului român. În același timp, Brăiloiu a purtat o corespondență cu o serie de foști colaboratori din campaniile monografice. Unul dintre aceștia, Anton Golopenția, cu care se întâlnește la Paris în 1946, încearcă, în mai multe rânduri, să-i înlesnească lui Brăiloiu găsirea unui loc potrivit pentru continuarea cercetărilor etnomuzicologice. Prin acest schimb epistolar, Brăiloiu este pus la curent și cu evoluția vieții academice din România postbelică, într-o perioadă în care decizia stabilirii sale în Occident nu era încă luată. Un alt detaliu mai puțin cunoscut din anii de exil ai lui Brăiloiu îl reprezintă intenția (eșuată, în ultimă instanță) acestuia de a emigra în Statele Unite. În paginile acestui volum este reprodusă corespondența purtată, între 1950 și 1951, cu Sabin Manuilă, fost director al Institutului Central de Statistică, stabilit deja în acei ani în America, pe vremea când Brăiloiu făcea înregistrările de la est de Bug. Paginile scrise de cei doi ne înfățișează speranțele etnomuzicologului, eforturile depuse în favoarea lui de cunoscuții săi de peste ocean, dar și hățișul birocratic, care s-a dovedit a fi, până la urmă, de nedescălcit.

¹ Expresie folosită de James C. Scott în *În numele statului. Modele eșuate de îmbunătățire a condiției umane*, Ed. Polirom, 2007, p. 18.

Scrisorile incluse în acest volum oferă ocazia de a cunoaște în detaliu momente din activitatea lui Constantin Brăiloiu, privite chiar prin ochii autorului. Citind corespondența sa din primii ani de exil, putem lesne detașa existența unei multiple insecurități: una locativă (sperând, probabil, la o reîntoarcere în România, Brăiloiu petrece acei ani între Geneva și Paris, luând în considerare, în același timp, posibilitatea stabilirii în Anglia sau Statele Unite), una financiară, care abia își face loc în rândurile scrise de autor, și una profesională, proiectele sale științifice având de suferit în acei ani de pe urma neajunsurilor menționate. Pe de altă parte, din rândurile scrise de Brăiloiu și de colaboratorii săi elvețieni către autoritățile române sau elvețiene se desprinde cu ușurință intensitatea eforturilor creatoare depuse de etnomuzicolog în anii tulburi ai războiului sau în cei imediat următori. Înființarea Arhivelor Internaționale de Muzică Populară de la Geneva, continuarea culegerilor de teren și redactarea articolelor teoretice demonstrează dedicația cu care autorul s-a investit în munca sa în acele vremuri mai puțin favorabile.

Partea de analiză teoretică a operei lui Brăiloiu se regăsește în capitolele „Dimensiunea general semiotică a etnomuzicologiei lui Constantin Brăiloiu” și „Constantin Brăiloiu et les universaux pragmatiques”. Perspectiva lingvistului, cea dinspre care Sanda Golopenția privește opera etnomuzicologului, lărgeste considerabil înțelegerea contribuției lui Brăiloiu la descrierea modului în care ia naștere și circulă muzica în comunitățile rurale de pe tot întinsul globului. Deși nu a aderat la niciunul dintre curentele importante de gândire ale epocii sale, prin descrierea sistemelor muzicale realizată de el, Brăiloiu stabilește puncte de contact cu structuralismul, semiotica sau gramaticile generative, paradigme a căror putere explicativă s-a extins în toată aria științelor socio-umane.

Discutând despre „Dimensiunea general semiotică a etnomuzicologiei lui Constantin Brăiloiu”, autoarea pornește de la afirmația lui Gilbert Rouget (editorul operei lui Brăiloiu în limba franceză), care leagă orientarea științifică a acestuia de structuralism: „Dacă am fi obligați să-i rezumăm spiritul științific printr-un singur cuvânt, acesta ar trebui să fie «structuralism»” (p. 95). Brăiloiu cunoștea, fără îndoială, opera lingviștilor Școlii de la Praga, dar lucrările lui nu s-au revendicat niciodată de la teoriile structuraliste ale acestora. Cu toate acestea, dacă pornim de la o definiție a structurii ca fiind un sistem de transformări care comportă existența unor legi și se conservă și se dezvoltă prin chiar jocul transformărilor sale, fără ca acesta să ducă la depășirea granițelor sistemului respectiv sau să apeleze la elemente exterioare², putem observa modul în care contribuțiile aduse de Brăiloiu la studiul sistemelor muzicale se regăsesc, într-o anumită măsură, în această definiție. Cu toate acestea, abordarea sa „structuralistă” are limitele sale. Așa cum remarca și Jean-Jacques Nattiez, Brăiloiu este cel care, prin transcrierile sale sinoptice, pune bazele metodei de analiză paradigmatică în muzicologie; cu toate acestea, metodologia lui mai degrabă s-a apropiat de cea a lingvisticii structurale decât să fi fost influențată de aceasta, lui Brăiloiu lipsindu-i, totodată, și caracterul operațional al noțiunii de *regulă*, care l-ar fi putut ajuta în explicarea modului de funcționare a creației muzicale populare³.

Analiza Sandei Golopenția este desfășurată dintr-o perspectivă semiotică, în care activitatea savantului evidențiază două direcții de bază, una sintactică și alta pragmatică (p. 96). Pentru că dimensiunea pragmatică a fost prea puțin discutată, autoarea se oprește asupra unui text mai timpuriu al lui Brăiloiu (*Esquisse d'une méthode de folklore musical*, 1931), unde autorul face distincția dintre cercetarea, pe de o parte, a stilurilor muzicale rurale autentice și, pe de altă parte, a vieții muzicale a satului, distincție pe care Sanda Golopenția o sintetizează în opoziția dintre o abordare pragmatică restrânsă (centrată pe problema stilului) și o abordare pragmatică extensivă (preocupată de studierea repertoriului unei comunități) (p. 98).

Deoarece pentru Brăiloiu problema stilului este direct legată de cea a creativității umane (creativitate manifestată, din punct de vedere muzical, prin variație), autoarea, pornind de la concluziile etnomuzicologului, realizează un parcurs intensiv, în șapte pași, prin care ajunge să demonstreze cum variația, gândită inițial ca un mecanism de conservare a unor artefacte, ajunge să se constituie, în

² Jean Piaget, *Structuralismul*, București, Ed. Științifică, 1973, p. 7.

³ Jean-Jacques Nattiez, „Brăiloiu: inovații, cuceriri, prelungiri”, în Laurent Aubert (ed.), *Memoria activă. Omagiu lui Constantin Brăiloiu*, Ed. Martor, București, 2011, p. 42–43.

final, într-o „activitate organică vitală pentru supraviețuirea și sănătatea spirituală” a individului (p. 102). Pentru a putea parcurge acest traseu, variația reprezintă, în viziunea autoarei, tocmai vehiculul prin care sunt menținute în viață sistemele – acele fundamente ritmice și melodice prin care prind viață muzicile de tradiție orală. Aceste sisteme sunt, la rândul lor, înnăscute, universale și, în cea mai mare parte, inconștiente. Astfel, variația reprezintă mai mult decât un simplu procedeu muzical, ea este, de fapt, un procedeu de conservare a capacităților cognitive fundamentale ale individului, așa cum reies ele din utilizarea sistemelor muzicale.

În ceea ce-l privește pe Brăiloiu, el nu a afirmat răspicat caracterul înnăscut al sistemelor pe care le teoretizase, însă le considera ca aparținând unui anumit „inconștient colectiv”, iar spre ideea de universalitate a lor a fost condus de analiza înregistrărilor, provenite de pe tot mapamondul, în care se regăseau caracteristici similare. Problema aflării unor principii universale se pune, tot în aceeași perioadă, și în lingvistică: Roman Jakobson susținea că o analiză tipologică ar putea duce la descoperirea unor legi universale ale limbajului, legi cu precădere fonetice, cu ajutorul cărora să se poată afirma, de exemplu, că prezența lui A implică prezența (sau din contră, absența) lui B⁴. Intuițiile lui Brăiloiu referitoare la universalitatea și la caracterul înnăscut al sistemelor își găsesc echivalent și în teoria gramaticilor generative. Fred Lerdahl și Ray Jackendoff, pornind de la teoriile lui Chomsky, afirmă, în *O teorie generativă a muzicii tonale*, că existența unor universalii muzicale poate fi explicată de „aspecte înnăscute ale minții, care transcend culturile sau perioadele istorice”⁵. Pentru cei doi autori însă, nu sistemele propriu-zise fac parte din înzestrarea nativă a individului, ci mai degrabă modul intrinsec de organizare a minții, aceeași pentru toate ființele umane, oferă un dispozitiv cu ajutorul căruia sunt procesate semnalele sonore; putem vorbi, așadar, de capacități cognitive înnăscute, cu valabilitate universală, peste care se suprapun o serie de aspecte învățate – aspecte determinate cultural și responsabile de diferența dintre diversele idiomuri muzicale⁶.

Problema sistemelor este dezvoltată mai departe de autoare pentru a discuta caracteristicile acestora la nivel sintactic, așa cum au fost enunțate de Brăiloiu: simplitatea sintactică și exploatarea intensivă, exhaustivă, a tuturor resurselor disponibile (p. 103). Fiecare sistem se compune dintr-un „lexicon» limitat asociat unei gramatici încă mai «restrânse»”; în actul performativ, interpretul va alege din lexicon acele vocabule acceptate de comunitatea din care face parte și le va înlănțui potrivit regulilor stricte ale gramaticii. În acest fel explică Brăiloiu persistența unor formule ritmice sau melodice pe arii extinse de pe suprafața globului și la populații între care nu au existat contacte. Reușind să reducă manifestările de suprafață ale fenomenelor muzicale la o serie de astfel de principii, Brăiloiu reușește să dea un răspuns pozitiv întrebării lui Lévi-Strauss, anume dacă aspectele vieții sociale (printre care și arta) constau în fenomene a căror natură se aseamănă cu aceea a limbajului⁷. La fel ca sistemele fonologice sau cele de înrudire, sistemele muzicale sunt elaborate la nivelul gândirii inconștiente. Modul de operare a acestora este similar modului în care Jakobson descrie actul vorbirii: implicând două procese fundamentale, cel de selecție (dintr-un repertoriu finit) și cel de combinare (după anumite reguli prestabilite) a unităților lingvistice în unități cu un grad mai mare de complexitate⁸. Paralelele cu teoriile lingvistice pot fi duse mai departe, însă ceea ce au în comun Brăiloiu, Jakobson și Lévi-Strauss este preocuparea pentru cercetarea sincronică și pentru stabilirea unor legi apte să explice manifestările pe care diversele activități sociale le iau la un moment dat și să permită eliminarea determinărilor contingente.

În capitolul „Constantin Brăiloiu et les universaux pragmatiques”, Sanda Golopenția pornește de la descrierea făcută de Brăiloiu sistemului ritmicii copiilor pentru a demonstra că ritmul copiilor reprezintă un subsistem ritmic inclus într-o anumită limbă și folosit de copii în faza de asimilare a limbii (p. 113). Totodată, pentru a explica vasta arie de răspândire a acestui sistem ritmic, autoarea

⁴ Roman Jakobson, *Essais de linguistique générale*, vol. I, Les Editions de Minuit, Paris, 1963, p. 72.

⁵ Fred Lerdahl, Ray Jackendoff, *O teorie generativă a muzicii tonale*, Ed. Arpeggione, Cluj-Napoca, 2011, p. 288.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Claude Lévi-Strauss, *Antropologia structurală*, Ed. Politică, București, 1978, p. 77.

⁸ Roman Jakobson, *op. cit.*, p. 45–46.

demonstrează utilitatea acestuia ca joc locuționar de silabisire, cu ajutorul căruia copiii pot formula ipoteze referitoare la formarea silabelor și a cuvintelor (p. 118–119). În acest punct, concluziile Sandei Golopenția se întâlnesc cu cele ale lui Brăiloiu, privitoare la faptul că muzica unei societăți tradiționale nu are pentru membrii săi valoare estetică, ci mai degrabă valoare funcțională, ea putând fi utilizată în anumite situații și cu anumite scopuri bine definite. Concluziile pot fi extinse: privind din perspectiva diferitelor ipoteze și discuții referitoare la originea muzicii, am putea spune că un dispozitiv ritmic de acest fel, prin care copiii își pot înlesni procesul de achiziție a limbajului, reprezintă un avantaj adaptativ, întărind astfel ipoteza rolului adaptativ al muzicii în evoluția speciei umane. Din punct de vedere generativist, acest fenomen poate fi explicat prin faptul că multe dintre principiile gramaticii muzicale nu sunt specifice muzicii, acestea situându-se mai degrabă într-o rețea complexă de abilități cognitive cu funcții multiple⁹.

În considerații noastre finale cu privire la volumul *Constantin Brăiloiu sau despre globalizarea etnomuzicologiei*, vom face referire la sintagma din titlu, „globalizarea etnomuzicologiei”. Avea oare această disciplină, înainte de Brăiloiu, un caracter exclusiv național sau unul regional, era ea preocupată doar de muzica unei anumite etnii sau de cea a unui popor? Răspunsul la această întrebare depinde în primul rând de resursele persoanei sau instituției care făcea cercetarea. În perioada interbelică, cea mai influentă școală de etnomuzicologie era cea de la Berlin, care dispunea de resursele necesare înregistrării și colectării folclorului muzical din întreaga lume. Era vorba, deci, de o școală de anvergură globală. Brăiloiu este însă un critic acerb al principiilor difuzioniste și evoluționiste care stăteau la baza cercetărilor făcute în cadrul acesteia, iar prin teoretizarea sistemelor și prin demonstrarea răspândirii lor (aproape) universale, etnomuzicologul român aduce argumente consistente împotriva eurocentrismului practicat de școala berlineză. Arătând că manifestările muzicale primare sunt aceleași pe tot întinsul globului și răspândite atât în mediul rural, cât și în cel urban, Brăiloiu realizează mai mult decât globalizarea etnomuzicologiei: aduce argumente pentru universalitatea ei, pentru statutul ei de știință a omului, și nu doar a culturilor considerate separat.

Theodor Constantiniu

EMILIAN M. DOBRESCU, DUMITRU BATÂR (coordonatori), *Îmbătrânirea activă. Studii și cercetări*, București, Editura Oscar Print, 2014, 264 p.

„Bătrânețea este un fenomen bio-socio-spiritual universal, dar abordarea ei doar din punct de vedere psihologic și ca vârstă biologică duce de cele mai multe ori la prejudecata conform căreia aceasta reprezintă doar o perioadă de declin” (p. 5). Volumul de studii și cercetări *Îmbătrânirea activă* vine să demonstreze că vârsta senectuții are un potențial sociocultural și uman care poate fi exploatat și că îmbătrânirea activă nu este doar o noțiune abstractă, ci un deziderat din ce în ce mai pertinent.

În articolul cu titlul *Conceptul de îmbătrânire activă*, autorul, Emilian M. Dobrescu, afirmă: „Îmbătrânirea activă înseamnă să ne păstrăm starea de sănătate și statutul de membri activi, independenți și implicați ai societății, pe măsură ce îmbătrânim. Indiferent de vârstă, putem juca un rol important și beneficia de o mai bună calitate a vieții. Esențial este să ne valorificăm potențialul propriu” (p. 60). Autorul studiului exemplifică prin cea mai folosită definiție a îmbătrânirii active, cea a Organizației Mondiale a Sănătății: „Îmbătrânirea activă și cât mai sănătoasă este procesul de optimizare a oportunităților referitoare la sănătate, participare socială și siguranță, cu scopul de a îmbunătăți calitatea vieții persoanelor în vârstă” (p. 61).

Având în vedere faptul că, până în 1988, când OMS a inclus senescența între primele 5 probleme prioritare de sănătate ale populației, bătrânețea era considerată o boală (p. 61), progresele

⁹ Fred Lerdahl, Ray Jackendoff, *op. cit.*, p. 289.

care s-au făcut până acum sunt remarcabile, cel puțin la nivel european: „O problemă importantă cu care se confruntă Europa este faptul că populația sa se află în plin proces de îmbătrânire, iar această evoluție demografică este consecința inevitabilă a progreselor considerabile înregistrate de societatea noastră: o rată a mortalității substanțial redusă și, deci, o speranță de viață mai mare” (p. 63). La nivelul Uniunii Europene, „subiectul cel mai delicat rămâne pensionarea: doar unul din trei europeni este de acord cu ideea că vârsta oficială de pensionare ar trebui crescută în toate statele până în 2030. Deja subiectul se află pe agenda majorității guvernelor europene”, iar în anul 2012 a fost promovată îmbătrânirea activă pe trei domenii: ocuparea forței de muncă, participarea la viața societății și traiul independent.

O altă observație importantă prezentă în acest studiu, făcută asupra îmbătrânirii active, se referă la rolul activ pe care persoanele în vârstă îl pot juca în societate: „Ieșirea la pensie nu trebuie să însemne lipsă de activitate. Contribuția vârstnicilor la dezvoltarea societății, jucând rolul de îngrijitori pentru ceilalți – părinți, soți sau nepoți, sau pe cel de voluntar, este adesea trecută cu vederea” (p. 65).

Un adevăr de necontestat este și faptul că îmbătrânirea activă începe la locul de muncă. „O treime dintre europeni au afirmat într-un sondaj (Eurobarometru, 2012), că ar dori să continue activitatea după atingerea vârstei de pensionare, chiar dacă nu neapărat cu normă întreagă. Nu mulți europeni au însă această posibilitate în prezent” (p. 66). Și, astfel, se ajunge la abordarea unei alte probleme reale și foarte stringente a societății contemporane: impactul îmbătrânirii populației. „Îmbătrânirea și reducerea populației din statele membre UE va avea un impact puternic asupra economiilor statelor comunitare, în comparație cu actuala criză financiară și economică globală, potrivit unui raport publicat de Parlamentul European la sfârșitul lunii ianuarie 2010. De aceea, reformarea sistemelor de pensii este o necesitate. Până în anul 2060, rata medie de dependență la nivel european se va dubla – în felul acesta sistemele publice de pensii nu vor mai putea susține această rată de dependență. Niciun sistem de pensii nu poate supraviețui unei asemenea dublări a raportului pensionari/salariați, se arată în raport” (p. 67). În România lucrurile vor sta chiar mai rău, pentru că acest raport se va tripla, conform unor statistici oficiale. În aceste condiții, îmbătrânirea activă a populației pare să fie singura soluție pentru piața europeană a muncii, cu atât mai mult cu cât oamenii sunt dispuși să rămână activi pe măsură ce înaintează în vârstă.

În studiul intitulat *Dimensiunile regionale ale crizei demografice din România*, Vasile Ghețau face o analiză a crizei demografice din România, raportată la gradul de îmbătrânire demografică în rândul țărilor din Uniunea Europeană. Una dintre concluziile articolului este faptul că populația României are un grad mediu de îmbătrânire demografică, deoarece natalitatea de dinainte de 1990 încă joacă un rol de frână în dezvoltarea acestui proces. În prezent însă, „evoluțiile natalității de după anul 1990 și cele care se prefigurează vor accelera procesul de îmbătrânire, iar la nivel regional dinamica cea mai rapidă ar urma să fie în cele trei regiuni din sudul țării. Migrația negativă va accentua procesul, ponderea populației vârstnice urcând la o treime (33%) în anul 2050, față de 17–18% astăzi, iar vârsta medie a populației se va majora cu 7–8 ani” (p. 79).

Revenind la situația din România, autorul consideră că deteriorarea generală a construcțiilor demografice regionale va proveni din scăderea naturală a populației, prin reculul natalității și ascensiunea mortalității generale. Vasile Ghețau subliniază că „Nu va fi decât continuarea și accentuarea dezvoltărilor care se produc în ultimele două decenii în populația României. Nu trebuie omis faptul că atât rata natalității, cât și rata mortalității generale sunt indicatori derivați, rezultați într-o proiectare a populației. În cazul natalității, deteriorarea este rezultatul acțiunii conjugate a unei fertilități scăzute și a diminuării populației feminine de la care vor proveni nașcuții în deceniile următoare, prin ajungerea la vârste fertile a generațiilor mai mici de după anul 1990” (p. 78).

Lucrurile nu stau diferit nici în zona indicilor mortalității, după cum remarcă autorul: „Majorarea generală a ratei mortalității generale este numai rezultatul accentuării gradului de îmbătrânire demografică. Ponderea deceselor la vârstele de 70 de ani și peste era de o treime din ansamblul deceselor la mijlocul anilor 1950 și a urcat la două treimi în anul 2011, iar progresul va continua” (p. 78). Cu toate acestea, la nivel regional, rata declinului demografic nu este identică. „Eliminarea din populație a persoanelor plecate la muncă în străinătate pentru cel puțin 12 luni are, de departe, contribuția cea mai ridicată la reducerea numărului populației cu reședința obișnuită în țară în

șase din cele opt regiuni, excepțiile fiind regiunea Sud-Muntenia, unde scăderea naturală depășește migrația netă, și regiunea 8, București-Ilfov, cu migrație netă pozitivă, chiar dacă modestă. De fapt, această migrație o găsim în județul Ilfov și nu în Capitală” (p. 79). Zonele cele mai sărace din țară sunt și cele cu cea mai mare migrație negativă, așa cum afirmă și autorul articolului: „Din întreaga migrație negativă netă, 71% este cea din Moldova și din cele trei regiuni din sudul țării. Acelorași regiuni li se asociază și o migrație internă negativă, regiunile beneficiare ale acestui afluz de populație fiind Vest și București-Ilfov” (p. 79). De remarcat este faptul că deteriorarea generală a structurilor demografice regionale va avea ca principală cauză scăderea naturală a populației și nu migrația.

În continuare, în capitolul *Activitate socială prelungită versus pensionare prematură*, Florentina Nina Mocănașu întreprinde o analiză a societății în care trăim, prin prisma modului în care o categorie de indivizi, aici vârstnicii, tinde să fie afectată de excluziunea socială, deoarece bătrânețea a ajuns să fie asociată de către cei din jur cu boala, neputința, lipsa de discernământ și dependența de alții. „De multe ori societatea asociază îmbătrânirea cu pierderea capacităților senzoriale, cu schimbările de mobilitate și pensionarea; totuși, unii cercetători au arătat că pentru majoritatea persoanelor în vârstă, aceste schimbări nu sunt nici atât de împovărătoare, nici atât de evidente precum ne-am putea imagina” (p. 91).

Paradigma pensionării este o problemă recunoscută social și legislativ, dar suportă ample dezbateri privind vârsta la care trebuie să se realizeze și excluziunea acestor persoane de pe piața muncii. În plus, se poate vorbi chiar și de o patologie a pensionării, pentru că retragerea din activitate reprezintă un stres care poate accelera îmbolnăviri preexistente, poate genera altele și poate duce la deteriorarea psihică a individului; astfel, s-a delimitat o patologie a retragerii, o boală a pensionării – entitate morbidă cât se poate de reală. Autoarea articolului susține că există în prezent două tendințe, una pro și una contra, prima urmărind valorificarea potențialului biologic și social restant al vârstnicului, iar a doua urmărind limitarea vârstei de pensionare, pentru eliberarea de locuri de muncă necesare generațiilor mai tinere. Florentina Nina Mocănașu susține că persoanele care au avut preocupări extraprofesionale își mențin un echilibru social mai bun și că la bărbați stresul pensionării este mai mare decât la femei, mulți dintre ei făcând adevărate nevroze. La fel de important este și mediul din care provin viitorii pensionari, pentru că în mediul rural șocul nu este grav, încetarea activității nefiind completă și bruscă. Pe de altă parte, persoanele foarte active din mediul urban, dacă nu-și găsesc alte preocupări și activități, suportă foarte greu pensionarea. Acesta este motivul pentru care „Prevenirea patologiei pensionării trebuie făcută din timp, prin cursuri de prerintrăgere, integrarea în colectivități de muncă unde persoanele ce urmează a se pensiona să se integreze mai ușor. Pregătirea psihologică este esențială, deoarece este indispensabilă combaterii sentimentului de inutilitate” (p. 93).

În România, 40,3% din cei intervievați în sondaje pe tema îmbătrânirii sunt de acord să iasă la pensie mai târziu, deoarece îi sperie mai mult faptul că devin inactivi social și veniturile li se micșorează decât faptul că merg la serviciu la o vârstă mai înaintată. Situația stă la fel în toate celelalte țări ale Uniunii Europene, unde populația este de acord ca pragul pensionării să fie cât mai sus.

Doru Vlad Popovici, autorul articolului *Rolul terapiei ocupaționale în recuperarea persoanelor vârstnice*, face o analiză a modului în care persoanele în vârstă pot avea o calitate superioară a vieții cu ajutorul terapiei ocupaționale, cu atât mai necesară cu cât, în general, fără activități de natură ocupațională, personalitatea umană regresează, lucru mult mai vizibil la vârsta a treia. Autorul articolului începe de la definiția ocupației, care stă la baza analizei extinse pe care o realizează pe parcursul acestui articol: „Ocupația reprezintă activitatea dominantă a ființei umane, ce include comportamente serioase și productive, dar și comportamente ludice, creatoare sau festive. Este rezultatul proceselor evolutive culminând cu trebuința biologică și socială pentru activitatea ludică și productivă” (p. 169). Specialiștii din domeniul medical, precum și din cel al asistenței sociale și al psihologiei, consideră principalele forme de ocupații ale ființei umane ca fiind munca, activitățile de *loisir* și activitățile de viață cotidiană.

Astfel, activitățile de muncă trebuie să includă toate formele de activități productive, indiferent dacă sunt recompensate sau nu. Este important de precizat că activitățile de muncă, prin specificul lor, contribuie la structurarea statutului și rolului persoanei, recunoscute din punct de vedere social. Doru

Vlad Popovici face un rezumat al situației actuale la nivelul activităților și al adaptării sociale a vârstnicilor: „Specialiștii consideră că, în perioada actuală, asistăm la noi tipuri de ocupații care conduc la dezvoltarea unor personalități complexe, cu nivel din ce în ce mai ridicat de dezvoltare a deprinderilor, aptitudinilor și capacităților implicate în adaptarea socială. Toate aceste aspecte sunt, însă, noi bariere care apar în procesul de integrare socială la vârstnici, care au frecvent dificultăți în utilizarea noilor tehnologii informaționale, care solicită dezvoltarea unor deprinderi și capacități specifice” (p. 170).

Din punctul de vedere al terapiei ocupaționale, ocupația poate fi analizată prin prisma a trei caracteristici: biologică, psihologică și socială, pentru că ocupația are un rol de bază în menținerea și dezvoltarea suportului biologic al oricărui organism uman. Influența ocupațiilor în plan psihologic este un proces deosebit de complex, pentru că nu există activitate care să nu determine schimbări în plan psihic, iar dimensiunea socială a ocupației se referă, în principal, la impactul ocupației asupra structurii, deprinderilor și comportamentelor sociale ale individului.

Acesta este motivul pentru care principalele caracteristici ale ocupației (biologice, psihologice și sociale) trebuie să se regăsească în proiectarea planului de intervenție terapeutică, în ansamblul său. Elaborarea planului terapeutic se referă la descrierea metodelor și procedeele care se folosesc în activități pentru atingerea obiectivelor stabilite. El cuprinde, de asemenea, sinteza activităților desemnate în vederea realizării unui nivel de performanță al funcționării deprinderilor și capacităților persoanei vârstnice. În plus, este necesar ca planul să fie stabilit în funcție de anumite obiective pe termen scurt, pentru a putea fi schimbat cu ușurință, în cazul în care o evaluare intermediară ar demonstra lipsa lui de viabilitate. De aceea, „principalele caracteristici ale unui plan terapeutic trebuie să fie flexibilitatea și mobilitatea, adaptate în funcție de progresele realizate de către cel cărui i se adresează” (p. 177). Autorul articolului precizează și că: „Cercetările moderne de terapie ocupațională au demonstrat că, în prezent, randamentul acestei discipline este cu atât mai mare pe măsură ce se proiectează tot mai multe planuri de recuperare, aplicabile în interiorul unor instituții de diverse tipuri (centre de zi, spitale și domiciliu). În prezent, se preconizează folosirea frecventă de planuri care să poată fi aplicate la domiciliul persoanei vârstnice sau în comunitatea unde aceasta își duce existența. De aceea, folosirea unor planuri adaptabile în funcție de contexte diferite este deosebit de importantă, atât pentru persoana vârstnică, cât și pentru terapeut” (p. 177).

Concluzia articolului este subliniată de Doru Vlad Popovici astfel: „La persoanele de vârstă a treia se recomandă ca, în procesul de recuperare, să se combine intervenția prin activități specifice terapiei ocupaționale cu alte metode de intervenție din domeniile psihoterapiei, kinetoterapiei și terapiei medicamentoase, în cadrul unei intervenții recuperativ-terapeutice comprehensive și interdisciplinare” (p. 182).

Volumul de față mai cuprinde, pe lângă articolele și studiile despre care am discutat pe larg, și o serie de materiale extrem de ofertante din punct de vedere informațional și uman, precum: *Bătrânețea pe toate fețele. Încercare de noosociologie a senectuții*, p. 5, al reputatului sociolog Ilie Bădescu, sau *Breviarul senectuții*, începând de la pagina 72 – o culegere de texte, care include concepte precum *equity release* și *inteligenta emoțională* a seniorilor, realizată de către Emilian M. Dobrescu, dar și o abordare extinsă a longevității, datorată lui Gabriel Ungureanu, cu titlul *Longevitatea – concept experimentat în religie, știință și literatură*.

Viorel Agheana,
Doru Vlad Popovici

CONSTANȚA PARTENIE, *Raționalitate și moralitate în economie*, București, Editura Niculescu, 2016, 283 p.

Lansarea cărții *Raționalitate și moralitate în economie*, la care am participat, în sala Senatului Universității Politehnica din București, face parte din manifestările cu o puternică încărcătură emoțională pentru orice autor și publicul său. De aceea, în prelungirea acestor clipe de elecție, înainte de a comunica o serie de idei despre conținutul lucrării, voi face câteva considerații despre doamna profesoară Constanța Partenie, pentru că i-am admirat întotdeauna dorința de a obține reale performanțe profesionale, precum și strădania intensă și continuă ce i-a asigurat un loc de frunte în rândul specialiștilor din domeniul economiei, poziție menținută și astăzi, când este liberă de obligațiile sau evaluările celor integrați în activitatea propriu-zisă.

Doamna Constanța Partenie și-a realizat și desăvârșit pregătirea profesională la trei instituții de prestigiu ale țării noastre: întâi la Universitatea din București, apoi, ca absolventă a Facultății de Filosofie, la Academia de Studii Economice din București, locul unde a fost prima oară studentă și absolventă în anul 1958, unde și-a obținut și doctoratul, sub coordonarea academicianului N.N. Constantinescu, o personalitate apreciată de întreaga comunitate academică și, nu în ultimul rând, la Universitatea Politehnica din București, unde, ca dascăl apreciat și iubit de studenți, a parcurs treptat toate gradele didactice.

Aș sublinia, în acest context, un lucru care mi se pare important. Înainte de 1990, cei care aveau două facultăți erau foarte puțini, iar doamna Partenie a urmat ASE-ul într-o perioadă în care o bună parte din elita economică interbelică era încă în activitate – pentru că, din păcate, după 1958 epurarea devine mai drastică în învățământ, în acei ani ai fricii –, iar Facultatea de Filosofie a urmat-o în anii de reală deschidere, de scurtă, dar largă liberalizare politică și culturală, așa încât, în opinia mea, un generos destin profesional s-a reflectat în conținutul scrierilor și ideilor domniei sale.

Dincolo de pregătirea profesională, am apreciat calitatea umană a Constanței Partenie, o colegă care i-a impresionat pe cei din jur prin rafinament, onoare, afecțiune și demnitate. Nu întâmplător menționez aceste lucruri. Cred sincer că acum, la vârsta înțelepciunii, *economistul sentimental*, așa cum se autodefineste, bazat pe o bună cunoaștere și pregătire filosofică de specialitate, a reușit să ne ofere, prin lucrarea de față, o analiză științifică plină de nuanțe, asemenea unui tablou valoros prin multitudinea și diversitatea culorilor și umbrelor sale. A realizat o construcție ideatică ce pune în valoare conexiunea dintre raționalitatea economică și moralitate, înscriindu-se în aria proprie acelor economiști care se străduiesc să recupereze dimensiunea umană a realităților economice de astăzi. Chiar dacă autoarea afirmă că încă nu putem ști dacă această viziune este sau nu naivă, analiza amplă realizată, parcurgând în mod critic istoria ideilor fundamentale ce au stat la baza constituirii celor mai importante paradigme economice de până astăzi, este extrem de convingătoare. Autoarea însăși dă dovadă de curaj moral, promovând idei sincere, uneori prea puțin atrăgătoare pentru viitorul nostru, demonstrându-ne, cu argumente, povara realităților economice globale, a unui timp când nimeni nu va fi în siguranță dacă civilizația va aluneca spre haosul economic.

Avem în față o lucrare de mare deschidere ideatică, întrucât autoarea nu ne dă răspunsuri categorice, ci lasă deschise numeroase întrebări la care răspunsul pare echivoc, ne îndeamnă să avem convingeri, dar și dileme legate de comportamentul nostru economic, de relațiile noastre cu alții, filtrate prin prisma valorilor morale. Ne învață să privim dincolo de aparențe, de dimensiunile nevăzute ale acțiunii umane, pentru a desluși mai corect realitatea economică. Este o carte atractivă și interesantă, prin multitudinea ideilor semănate cu o dărnicie de nabab. Atrage atât prin conținut, cât și prin stilul folosit, fiind utilă deopotrivă economistului avizat, cu profunde cunoștințe, cât și cititorului cu lecturi economice.

În continuare, voi prezenta succint câteva dimensiuni ale cărții de față, pe care le-am remarcat în mod deosebit.

În primul rând, capitolul *De la Smith la Marx* frapează cititorul prin logica expunerii, prin încărcătura științifică a ideilor analizate și totodată prin eleganța și expresivitatea stilului. Smith,

afirmă autoarea „a reușit să ridice cortina și să cheme la rampa istoriei sistemul economic al pieței”, specificând că, „acolo unde alții au pescuit cu undița, Smith și-a aruncat năvodul” (p. 15).

Avem apoi în față viziunea sumbră asupra viitorului, exprimată de Robert Malthus, și înțelegem de ce controversa sa cu David Ricardo, explicată pe larg de autoare, a făcut ca cei doi amici să nu se înțeleagă, vorbind despre lucruri diferite. Cu argumente convingătoare, Constanța Partenie ne explică modul în care teza malthusiană se va regăsi la Alfred Marshall, care a susținut că „paradigma biologică este adevărata Meccă a economiei politice” (p. 19). În opinia sa, „marea descoperire a lui Malthus nu constă în formularea legii populației, ci în sesizarea faptului că societatea omenească se confruntă cu două tipuri de reproducție cantitativă. Una biologică, ținând de legile naturii, și una economică, ținând de legile pieței, omul făcând parte simultan din amândouă” (p. 20). Am remarcat modul în care autoarea înscrie reinterpretarea teoriei lui Malthus în cheie modernă și în cadrul mai larg al problemelor globale actuale, al fenomenelor demografice și de modelare a creșterii economice. Lectura curge firesc și atractiv, fiecare idee contribuind la conturarea imaginii de ansamblu.

Sunt prezentate paradigmele economice configurate de la Adam Smith la John Maynard Keynes și Milton Friedman, Joseph Alois Schumpeter sau Paul Anthony Samuelson, cu diferențele de accent legate de piață, Constanța Partenie insistând asupra modului în care Keynes a introdus statul în jocul pieței. Cred că forța de penetrare a ideilor autoarei va fi mare. Personal, deși eram prea puțin familiarizată cu *teoria clasei neproductive* (1899) a lui Thorstein Bunde Veblen, cel care a introdus în economie termenul de *consum ostentativ*, vizând comportamentul sfidător al celor avuți, citind paginile respective, am pătruns, în toată realitatea ei, dimensiunea hidoasă a lăcomiei și opulenței celor care fac paradă de averea lor în România postdecembristă.

Constanța Partenie descifrează cu mult talent gândirea economică a reprezentanților de seamă ai disciplinei, de la autorii epocii moderne până la cei contemporani, și realizează o analiză asociativă, cu distincțiile și corelațiile necesare, conform contribuției aduse de aceștia la știința economică mondială. Ne dăm seama că volumul de muncă depus a fost imens și că autoarea stăpânește pe deplin datele gândirii economice, încât trece cu ușurință la modelele specifice gândirii sociologice, filosofice și istorice, așa cum numai o minte plină de neliniște, perseverență și emoție creatoare, orientată spre căutarea esenței lucrurilor, o poate face.

În lucrarea sa Constanța Partenie explorează implicațiile largi ce decurg din analiza raportului rațional-irational la nivelul comportamentelor de piață și promovează, prin intermediul ideilor economiștilor de referință din diverse epoci, de la economia clasică la cea comportamentală de astăzi, modele de comportament responsabile, demne de urmat în afaceri.

Comentariile autoarei despre *Timpul economic optim al schimbării* sau *Teoria bunei guvernări și perspectivele sociologice asupra evoluției societății* vorbesc de la sine despre cât de importantă și oportună este apariția cărții tocmai în acest moment: multe se pot învăța din critica adusă, în paginile ei, capitalismului. Dacă prea puțină schimbare duce la amorțeală, iar prea multă dezarticulează activitățile, autoarea pare să-și dorească un socioritm mai alert, dar, în același timp, se întrebă ce se întâmplă dacă nu îl avem și crede că ne lipsesc vitalitatea și vioiciunea capabile să mobilizeze toate energiile naționale și toate motivațiile psiho-emoționale, acele energii care îi determină pe oameni să ia decizii independente și să investească bani, muncă și timp, asumându-și riscuri. Probabil că studiile lui Constantin Rădulescu-Motru și Dimitrie Drăghicescu, coroborate cu experiența proprie de viață, au condus-o la asemenea concluzii.

Poate ar fi fost bine să se dezvolte mai mult ideile lui Max Weber din *Economie și societate*, despre raționalitatea instrumentală ca realizare a scopurilor cu cele mai eficiente mijloace și raționalitate simbolică, care în viziunea lui Weber înseamnă corespondența scopurilor cu valorile sociale. Numai întâmplător o acțiune rațională instrumentală poate coincide cu o raționalitate simbolică, știindu-se faptul că acțiunile instrumentale ignoră, de regulă, valorile umane.

În al doilea rând, am admirat forța de expresie a autoarei în a dezvălui profunda schimbare a lumii, de la Adam Smith la John Maynard Keynes și Milton Friedman, omenirea fiind nevoită să se împace cu neorânduiala, precum și capacitatea domniei sale de a reda sintetic dimensiunile acestei instabilități și dezordini tipice epocii actuale.

Ideea de moralitate, proprie autoarei, este mereu prezentă, fie printr-o teoretizare de tip kantian, legea morală instituindu-se ca un imperativ categoric sau ca valoare internalizată a modelului omenesc de a fi și a face, fie prin exemplificările concrete actuale, pe care le analizează având drept reper perspectiva morală. Constanța Partenie pare să opteze pentru viziunea lui Joseph Alois Shumpeter, potrivit căreia societatea capitalistă va fi răpusă nu de proletariat, așa cum previziona Marx, ci de degradarea valorilor pe care chiar ea le-a generat, de însuși spiritul capitalismului. Dacă Shumpeter vedea în spatele aparentei stabilități o tendință care lucrează lent, în adâncuri, spre o altă civilizație, autoarea întrezărește, pentru viitor, un sistem combinat, pe jumătate capitalist, pe jumătate socialist.

De altminteri, experiența românească o face pe autoare să revină adeseori cu precizări privitoare nu numai la viața economică actuală, ci și la cea politică. Ea apreciază că, de cele mai multe ori, economiștii rămân cantonați la nivelul formulării unor soluții vremelnice, evitând să se pronunțe asupra evoluției viitoare a capitalismului, cu toate că din gândirea economică recentă se degajă ideea că paradigma pieței libere este insuficientă pentru a susține robustețea sistemului capitalist. Semnele sale de slăbiciune, ne spune autoarea, impun coroborarea cu paradigmele politice, sociologice și psihologice ale înțelegerii comportamentelor umane. În acest context, remarcăm și ideile autoarei despre raționalitatea asumării riscului și expunerea controlată la risc față de situațiile în care expunerea devine hazardată și necontrolată. Fără să o exprime categoric, simțim parcă durerea Constanței Partenie că românii nu stăpânesc prea bine arta de a căuta bogăția pe căi cinstitute.

În concluzie, avem în față o lucrare de maturitate, ce denotă o înțelegere profundă, înțeleaptă, a proceselor economice actuale. Nu este o carte cu care începi, ci una la care ajungi după o vastă și îndelungată experiență culturală. Limpezimea ideilor și logica lor nu pot proveni decât dintr-o activitate didactică îndelungată, practică cu multă dăruire și pasiune.

Până acum știința economică îmi părea a întruchipa o disciplină aridă, mai greu de parcurs; or, lucrarea doamnei Partenie mi-a demonstrat contrariul.

Raționalitate și moralitate în economie este o carte deosebit de utilă nu numai economiștilor tineri ori maturi, ci și studenților din sfera științelor economice și socio-umane, sociologilor, istoricilor, filosofilor, precum și factorilor politici de decizie ai vremurilor noastre.

Angela Banciu

VERES VALÉR, MAGYARI TIVADAR, *Tanulmányok Venczel József munkásságáról. Az erdélyi társadalomkutatás kezdetei (Studii despre opera lui József Venczel. Începuturile cercetării sociale maghiare din Transilvania)*. Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, 2014, 118 p.

Evocarea renumitului sociolog transilvănean maghiar József Venczel (1913–1972) are o semnificație aparte pentru istoriografi, istorici sociali și sociologi, dar și pentru toți specialiștii preocupați de evoluția științelor sociale maghiare din România. Venczel juca un rol cheie în comunitatea maghiară din Transilvania interbelică, încercând să faciliteze ridicarea satului prin studiul localităților rurale și inspirând generația tânără să participe direct în cercetarea și munca culturală la sate. Venczel și-a adus aportul în constituirea discursului minoritar interbelic maghiar, specifice zonei transilvănene, în care satul era considerat garantul identității etnice.

Cu toate acestea, opera lui Venczel este semnificativă pentru totalitatea sociologiei românești. Sociologul transilvănean era cel important discipol de etnie maghiară al Școlii Gusti, un intelectual, om de cultură și sociolog care a rămas adeptul metodei monografice până la moartea sa din 1972. Mai mult, el a jucat un rol-cheie în relansarea cercetărilor sociologice rurale în cadrul Universității Babeș-Bolyai din Cluj, după reîntrirea oficială în drepturi a sociologiei românești la mijlocul–sfârșitul anilor

1960.

Volumul de față, însumând unele studii prezentate la centenarul József Venczel din noiembrie 2013, ne oferă spicuiuri din viața și opera marelui sociolog, parcurgerea exhaustivă a traiectoriei profesionale a lui Venczel și analiza influenței sale asupra sociologiei române și maghiare, în mod evident nu putea fi realizată în numai șase articole. Din considerente de spațiu vom prezenta aici mai detaliat trei dintre cele șase texte publicate¹⁰, ocupându-ne mai mult cu redarea unor aspecte biografice și istorice consemnate în introducerea volumului, care sunt probabil mai puțin familiare cititorilor români.

Studiul introductiv, scris de Tivadar Magyari, ne prezintă într-o narațiune scurtă, dar bine structurată, cele mai importante etape profesionale și personale din viața lui Venczel. Sociologul s-a născut la Miercurea-Ciuc în 1913, a terminat dreptul la Universitatea Regele Ferdinand I, în 1939 luându-și doctoratul tot la această universitate. Considerat, pe drept cuvânt, singurul sociolog adevărat din grupul divers al cercetătorilor sociali maghiari din Ardealul interbelic, Venczel s-a orientat către studiul satului încă de pe vremea liceului. Pentru tinerii intelectuali maghiari din tânăra generație interbelică, satul reprezenta o sursă identitară autentică și constituia garanția continuității culturii maghiare din această regiune. Intelectualii nutreau misiunea ridicării satului, renașterea națională, printr-o dezvoltare rurală bazată pe cercetarea socială, devenind motiv central. Nu este de mirare că Școala Monografică a devenit modelul autohton cel mai venerat de ei. Aici mă refer în primul rând la gruparea „Tinerii Ardeleni”, la care s-a afiliat și Venczel (1930), ulterior îndepărtându-se de ea. A fondat revista „Hitel” („Credit”), publicație conservatoare marcantă, din ultimul deceniu interbelic. Pe parcursul studiilor sale din Cluj Venczel a ajuns să fie puternic influențat de modelul gustian, iar în anul universitar 1935–1936 s-a apropiat și mai mult de sociologia monografică, petrecând un semestru în București, la Seminarul de Sociologie. Și-asumat sarcina de a adopta soluțiile Școlii Gusti în cercetarea mediului rural maghiar din Ardeal, menținând totodată relațiile de colaborare cu monografiștii, chiar dacă atmosfera politică s-a degradat. După Dictatul de la Viena Venczel s-a implicat activ în organizarea cercetărilor sociale clujene, activând în cadrul Institutului Științific Ardelean, în calitate de coordonator al amplei cercetări rurale din Unguraș, adevărată campanie monografică în sens gustian.

Fiind întemnițat vreme de aproape 12 ani pe vremea comunismului (a stat 6 ani într-o celulă cu renumitul episcop romano-catolic Áron Márton), majoritatea activității științifice a lui Venczel datează din perioada interbelică și din vremea războiului, în perioada tranziției spre comunism el participând intens în reconstituirea vieții științifice maghiare din Cluj. A avut un rol-cheie în lansarea învățământului sociologic în cadrul Universității Bolyai, ocupându-se și de planificarea cercetărilor sociale desfășurate în cadrul Institutului Științific Ardelean, parte integrantă a Universității Bolyai. După desființarea învățământului sociologic ajunge să fie persecutat și condamnat la închisoare, de unde a fost eliberat numai în 1961, ulterior fiind nevoit să lucreze în afara domeniului academic (de exemplu, copist de note muzicale). Din 1969 până la moartea sa din 1972, este cercetător în echipa de sociologi a Universității Babeș-Bolyai, fiind cel mai în măsură să faciliteze relansarea cercetărilor rurale de sorginte gustiană (cercetarea de la Gârbău). A reușit să publice câteva articole mai scurte în revista „Korunk” („Era noastră”), în scurta perioadă de viață profesională ce i-a rămas influențând totuși generația de sociologi clujeni în devenire, precum întemeietorul catedrei, profesorul Ion Aluș.

Contextul mai larg al episodului bucureștean din viața lui Venczel (1936) este analizat într-un studiu de istorie socială, semnat de Zoltán Rostás. Autorul prezintă mediul efervescent și oarecum contradictoriu al Bucureștiului, în care Seminarul de Sociologie era o veritabilă „oază științifică” primitoare. Mai mult, semestrul în care Venczel stătea în București era marcat de o deschidere sporită a monografiștilor față de tinerii intelectuali și cercetări sociali maghiari. În 1935 a fost publicat jurnalul

¹⁰ Titlurile și autorii studiilor în traducere, listate în ordinea lor din volum: „Viața și opera lui József Venczel” (Tivadar Magyari), „József Venczel: mediul unui semestru bucureștean” (Zoltán Rostás), „Cursul universitar de statistică socială al lui Venczel la Universitate Bolyai” (Valér Veres), „Ipoteze și confluente Venczel” (Nándor László Magyaru), „Cum a influențat Școala Sociologică din București metodologia de cercetare rurală a lui József Venczel?” (Balázs Telegdy), „Politica funciară maghiară din Transilvania și opera lui József Venczel” (András Tóth-Bartos).

de călătorie al scriitorului maghiar László Németh, care sintetiza experiența delegației de scriitori maghiari, care tocmai vizitase România și întâlnise monografiștii chiar pe teren. Németh lauda metoda și înfăptuirile Școlii Gusti, în timp ce critica incapacitatea, apatia intelectualilor maghiari transilvăneni. Rostás precizează că aprecierile pozitive ale lui Németh au creat un mediu și mai favorizant, facilitând integrarea lui Venczel în colectivul Seminarului de Sociologie. Nu trebuie să ometem faptul că unii monografiști erau vorbitori de maghiară, deci a existat o deschidere prealabilă spre cultura maghiară. Mai mult, Venczel s-a bucurat și de ajutorul lui Péter Bakk, student de etnie maghiară al lui Gusti, care a activat inclusiv în campaniile monografice și a scris mai multe recenzii despre articole maghiare de specialitate în „Sociologia Românească”. Rostás conchide că semestrul de studiu din București a avut un rol semnificativ în formarea identității lui Venczel, cel care a rămas fidel sociologiei monografice chiar și după reabilitarea sa, după anii grei petrecuți în închisorile regimului comunist.

Influența hotărâtoare a Școlii Gusti asupra sociologiei lui Venczel este tratată și în studiul lui Balázs Telegdy, care explorează în primul rând influențele metodologice. Autorul descrie socializarea profesională timpurie a lui Venczel, rolul și funcția intrării sale în gruparea „Tinerii Ardeleni”, apropierea tânărului intelectual de cercetările rurale empirice și familiarizarea sa treptată cu metoda monografică. În viziunea lui Telegdy, anul de cotitură este 1935, când Venczel devine în mod definitiv adeptul abordării gustiene, după lectura celor mai importante studii publicate până atunci de Dimitrie Gusti, Traian Herseni și Henri H. Stahl. Loialitatea lui Venczel față de Școala Gusti este ilustrată prin analiza detaliată a unui studiu amplu despre cercetările rurale, publicat în 1935, în care modelul gustian este prezentat ca fiind cel mai avansat, singurul într-adevăr valoros, care oferă soluții la problemele metodologice prezente în cercetările rurale transilvănene, inițiate de sociologii și sociografii maghiari din țară. Apropierea lui Venczel față de Școala din București este confirmată de scrierile lui Traian Herseni și Octavian Neamțu din „Sociologie Românească”. Telegdy își încheie studiul cu prezentarea perioadei bucureștene a lui Venczel și trece în revistă câteva studii marcante, care poartă amprenta definitorie a sociologiei monografice.

În studiul său istoriografic Tóth-Bartos este preocupat de politica funciară, de reforma agrară în Transilvania interbelică și din timpul războiului. Autorul analizează contribuția lui Venczel la trasarea unei noi reforme agrare, bazată pe o analiză socio-economică reală a proprietăților, a structurilor funciare și tradițiilor specifice, toate acestea corelate cu nevoile comunităților locale privind sustenabilitatea diverselor formelor de proprietate. Motivul economiei agrare apare și în articolul lui Magyari despre actualitatea tematicii prelucrate de Venczel și influența moștenirii acestuia asupra sociologiei maghiare din România. Magyari notează că, preferința pentru abordarea științifică a problemelor minoritare, în locul discursurilor moralizatoare și ideologice, evidentă în activitatea lui Venczel, este o direcție de urmat și pentru intelectualii de astăzi. Rolul lui Venczel în reorganizarea învățământului sociologic din Cluj la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial este reliefat în textul lui Veres, care ne prezintă cursul de *Statistică socială* din anul universitar 1945–1946, care trata subiecte sociologice (migrație, stratificare, mobilitate, mișcarea naturală a populației etc.), utilizând o abundență de surse bibliografice relevante și de exemple concrete din realitatea socială transilvăneană.

În încheiere dorim să-i felicităm pe colegii clujeni pentru inițiativa lor de a comemora viața și opera celui mai mare sociolog maghiar din România, gustistul József Venczel, cu toate că lucrarea poate fi considerată mai mult o minicolecție de studii și mai puțin un *conference proceedings*. Totuși, apariția volumului semnaleză o evoluție pozitivă recentă în sociologia maghiară din România, arătând că cercetătorii și gânditorii sociali se lansează din ce în ce mai mult într-o analiză sistematică a valoroasei moșteniri sociologice maghiare din țară. Această reconectare are o certă funcție identitară și totodată întărește poziția sociologiei maghiare din România ca un subdomeniu constitutiv a științelor sociale autohtone.

Levente Székedi

GAIL KLIGMAN, KATHERINE VERDERY, *Țăranii sub asediu: Colectivizarea agriculturii în România (1949–1962)*, traducere de Justina Bandol, Iași, Polirom, 2015

Publicat în 2015, volumul recenzat este o traducere a lucrării *Peasants under Siege: The Collectivization of Romanian Agriculture, 1949–1962*, semnată de cele două autoare și publicată în 2011 de Princeton University Press. Devenită astfel mult mai accesibilă în spațiul românesc, lucrarea tradusă de Justina Bandol este o excelență și încă neegalată analiză a procesului de colectivizare a agriculturii în România, o resursă esențială, atât pentru cercetătorii acestui proces sau ai unora conexe, cât și pentru publicul larg, dornic să cunoască și să înțeleagă o parte foarte semnificativă a istoriei.

Volumul semnat de Kligman și Verdery este rezultatul unui proiect interdisciplinar de cercetare, coordonat de cele două cercetătoare, și al unui efort de redactare a rezultatelor acestuia, a căror durată, subliniază autoarele, este aproape aceeași cu a campaniei de colectivizare – 13 ani. Mai mult însă, activitatea de cercetare a spațiului rural românesc de către cele două autoare începe încă din anii '70 și este una îndelungată și recurentă de-a lungul deceniilor – nu ar fi exagerat, astfel, să afirmăm că volumul de față este semnat de unii dintre foarte puținii cercetători dedicați și specializați în studiul schimbării sociale din spațiul rural românesc, în special în cursul secolului al XX-lea. În proiectul de cercetare dedicat colectivizării, exegetele au coordonat o echipă interdisciplinară formată din 17 cercetători, respectiv, 14 din România, 2 din SUA și unul din Marea Britanie, activi în domenii variate – între ei numărându-se istorici, antropologi, sociologi, etnografi, specialiști în drept și în critică literară. Aceștia sunt, în ordine alfabetică, următorii: Julianna Bodó, Liviu Chelcea, Dorin Dobrințu, Călin Goia, Constantin Iordachi, Daniel Puiu Lățea, Robert Levy, Linda Miller, Eugen Negrici, Sándor Oláh, Marius Oprea, Octavian Roske, Dumitru Șandru, Michael Stewart, Cătălin Stoica, Virgiliu Țărau și Smaranda Vultur.

De-a lungul cercetării au fost studiate prevederile legale ce privesc procesul de colectivizare, ceea ce înseamnă raportarea la un volum uriaș de documente de arhivă, lucrări literare și documente personale ale celor ce au participat la procesul de colectivizare. O parte foarte importantă a cercetării a constat în realizarea de interviuri cu actanții colectivizării – indivizi, fie țărani, fie activiști sau cadre, ce au fost o parte activă a procesului de colectivizare – în 21 de sate din toate regiunile României. Rezultatele cercetării sunt utilizate de Verdery și Kligman pentru a construi o imagine – detaliată, rafinată, nuanțată și inovatoare – a procesului de colectivizare din România.

Primul capitol al cărții înfățișează tiparul sovietic al colectivizării, precum și diferitele variante în care acesta a fost transpus, ca model alternativ de modernizare, în statele est europene. Între acestea, România este unul din statele ce urmărește îndeaproape acest model, până la realizarea unei colectivizări aproape depline a agriculturii. Chiar dacă există similarități, semnificative ale condițiilor colectivizării și ale procesului în sine, în URSS și în România, cazul românesc se diferențiază, arată autoarele, prin mai multe elemente și nuanțe, în principal, însă, printr-o durată mai îndelungată a procesului și printr-o brutalitate mai puțin accentuată.

Alte diferențe semnificative pot fi identificate în cel de-al doilea capitol, dedicat descrierii obiectului procesului declanșat – satele românești cu particularitățile lor culturale și de organizare socială – și expunerii procesului românesc de colectivizare, cu etapele și particularitățile sale. Hărnicia, buna gospodărire și munca independentă, posesiunea resurselor necesare asigurării traiului familiei, puterea legăturilor de rudenie, strânsa conexiune a acestora cu dreptul de proprietate, cu practicile de întraajutorare și cu recunoașterea apartenenței la comunitatea teritorială, bogăția relațiilor sociale, vaza, cinstea, demnitatea – iată câteva dintre valorile ce, susțin Verdery și Kligman, definesc idealul personal sau de statut social al societății țărănești precomuniste și generează ierarhia socială a acesteia.

Tocmai aceste valori și ordinea socială pe care ele o generează sunt vizate de către promotorii colectivizării – implicațiile acesteia, arată autoarele, nu se vor rezuma doar la o modificare a structurii

sociale a comunităților țărănești, ci includ și o transformare a concepției pe care o au țăranii despre sine și despre semenii. Dincolo de o prezentare a derulării colectivizării de-a lungul anilor, cu oscilațiile sale între centralizarea și descentralizarea deciziilor, accelerarea și încetinirea înscrierilor, intensificarea și diminuarea violențelor sau brutalității, prezentare corelată dinamicii organizației de partid, mai aflăm în acest capitol o analiză a unei particularități a acestui proces în România. Este vorba de lipsa unui proces de deschiaburire de amploare și brutalitatea celui din URSS. Astfel, deși cei ce vor fi etichetați drept chiaburi de către autoritățile române vor suferi de pe urma unor diferite și grave forme de persecuție, proporția celor ce își pierd viața în urma colectivizării este totuși una semnificativ mai mică decât în cazul culacilor ruși. Acest lucru este legat de politica de dezvoltare preferată de partidul-stat din România – ce se bazează până destul de târziu, în cursul procesului de colectivizare, mai ales pe cotele de produse alimentare obținute de la chiaburime, cea mai productivă pătură a țăranimii, menținută la limita supraviețuirii economice, sociale și chiar fizice, pentru a menține prețuri joase pentru alimentele populației urbane și a sprijini dezvoltarea industrială a țării.

Cel de-al treilea capitol al volumului se concentrează pe cadrele implicate în realizarea colectivizării, urmărind caracteristicile lor, modul în care acestea au fost recrutate, tipurile de activități în care erau implicate și relațiile sociale stabilite între ele. Parte din ineditul cărții, acest capitol pune în lumină un grup până acum mai mult sau mai puțin demonizat și necunoscut cercetătorilor sau publicului larg. Recrutați în genere din cele mai sărace și mai puțin educate straturi ale societății, membrii acestuia primesc atribuții pentru care nu sunt nicidecum suficient pregătiți, fiind supraîncărcăți cu un număr tot mai mare de sarcini ce implică, pe de o parte, și sunt integrați într-o birocrație aflată în puternică expansiune și, pe de alta, sunt obligați să interacționeze, în condiții grele, cu o populație ce se opune cu îndârjire, uneori cu violență, demersurilor de obținere a consimțământului.

Riscurilor și tensiunilor asociate muncii de lămurire li se alătură și cele legate de competiția pentru supraviețuire, afirmare și dobândirea de putere în rândurile partidului, dată fiind constanța și grava amenințare a epurărilor. Priviți ca străini sau ca indivizi cu un statut inferior, de către țăranii pe care sunt incapabili să îi lămurească, în vederea obținerii consimțământului dorit, asaltați de sarcini birocratice tot mai numeroase și pentru care aveau doar o minimă pregătire, în pericol în raport cu țăranii, dar și cu celelalte cadre, suportând presiunea tot mai mare a necesității de a obține rezultate, cadrele respective ajung mult mai ușor să recurgă la violență, la refugiul în alcoolism sau la crearea unor rețele clientelare, care să le protejeze poziția în partidul-stat.

Partea a doua a lucrării, cuprinzând trei capitole, este dedicată expunerii a ceea ce autoarele numesc *tehnici pedagogice* – o prezentare a metodelor pe care partidul-stat le utilizează pentru a determina indivizii să-i cedeze terenurile Gospodăriilor Agricole Colective.

Capitolul al patrulea studiază modul în care, prin intermediul limbajului, conducerea partidului și cadrele urmăresc să contureze o nouă realitate socială, restructurând conștiința populației și aliniind-o planurilor sale. Cu ajutorul unor diverse mijloace de comunicare, satele sunt asaltate de o serie de mesaje ce descriu realitatea în termeni noi, pe care țăranii sunt nevoiți să-i adopte, în special pentru a comunica, la rândul lor, cu autoritățile. Chiar dacă țăranii comunică în acești termeni mai ales pentru a contesta diferite măsuri ce-i vizează, uzul acestora denotă acceptarea descrierii realității într-o nouă modalitate, cea propusă de noul regim.

Cel de-al cincilea capitol urmărește pedagogiile muncii de lămurire – respectiv, mijloacele de persuasiune pe care cadrele le-au utilizat în interacțiune directă, față în față, cu țăranii. După cum arată Kligman și Verdery, munca de lămurire se desparte timpuriu de scopurile sale inițiale, respectiv, de insuflarea unei credințe în superioritatea agriculturii colectiviste și obținerea liberului consimțământ al țăranilor pentru cedarea terenurilor lor. Devine, în schimb, în special un mod de a eroda voința proprietarilor de teren până în punctul în care aceștia acceptă să-și cedeze drepturile. În acest scop, cadrele speculează și utilizează, în mod special, organizarea socială tradițională a țăranilor, îndeosebi soliditatea legăturilor familiale, folosind metode diferite, mai ales amenințarea membrilor familiei celor vizați și utilizarea, pentru realizarea muncii de convingere, a persoanelor din interiorul familiei. Acestor metode li se alătură și altele, precum vizitele dese, invazive și inoportune în gospodăriile țărănești (ce își pierd caracterul de spațiu intim și inviolabil, devenind vulnerabile în fața

celor ce reprezintă autoritatea statului), promisiunile și târguierile, amenințările diverse, umilirile, bătăile, arestările, etc.

În fine, capitolul al șaselea urmărește modalitatea în care partidul stat dorește să creeze o luptă de clasă în interiorul satelor românești, prin definirea, delimitarea, demonizarea, stigmatizarea și persecutarea unei clase a chiaburilor. Procedând astfel, însă, comuniștii demolează modelul uman și ierarhia de status definitorii pentru țărănime. O mențiune se impune totuși – indiferent de tehnicile pedagogice utilizate de cadre, țărănimea reacționează, încercând să evite sau să amâne cedarea terenurilor. Utilizează, astfel, mijloace proprii de apărare – redactarea de petiții adresate autorităților de rang mai înalt, apelul la relațiile cu persoane ce ocupă poziții de putere, vânzările, divizarea și donațiile de terenuri (dar și de utilaje și animale), între membrii familiei, în special, nedeclararea lor în cererile de înscriere, tergiversările, apelul la stereotipuri de gen, fuga și ascunderea, violența, ș.a. Aceste mijloace stârnesc, la rândul lor, reacția celor însărcinați cu realizarea colectivizării – conducând la sporirea forței tot mai organizate cu care țărani sunt siliți să se înscrie în gospodăriile colective.

Ultima parte a volumului, cea de-a treia, este dedicată rezultatelor colectivizării. Capitolul al șaptelea urmărește, într-un prim rând, modul în care procesul de colectivizare se încheie, subliniind rolul semnificativ pe care îl are faptul că, în final, li se permite și chiaburilor să devină membri ai colectivelor. Numărul celor ce se înscriu în gospodăriile colective crește semnificativ, faptul sugerând, încă o dată, în exprimarea autoarelor, rolul probabil al ierarhiilor sociale preexistente.

A doua parte a capitolului relevă variațiile intercomunitare ale procesului de colectivizare, subliniindu-se diversitatea formelor pe care acesta le ia și pe care le generează, precum și îndepărtarea, chiar mai semnificativă, prin implementare, de modelul sovietic al colectivizării.

În fine, ultimul capitol al volumului evidențiază consecințele colectivizării asupra comunităților, vieților și identității membrilor lor. Dintre multiplele consecințe identificate, enumerăm aici următoarele: sporirea mobilității sociale și geografice a țăranilor, schimbările detectate în manifestările legăturilor de rudenie, schimbarea raporturilor între sexe (cu o îmbunătățire a statutului femeilor) și generații, inversările de statut, lipsa de angajament în munca realizată pentru colective și conturarea unui nou model cultural – cel al „descurcărețului”, al individului, care, fără a depune eforturi substanțiale, grație poziției sale, relațiilor pe care le întreține cu persoane ce ocupă anumite funcții sau accesului facil la resurse, obține, în special în ascuns, cele necesare traiului.

Încheiem cu o idee esențială a acestui volum, centrală poate. Așa cum subliniază în mod repetat cele două autoare, procesul colectivizării agriculturii din România nefiind nicicum unul de transfer și simplă implementare a unui model de modernizare de sorginte sovietică, a generat un partid-stat aparte, ale cărui structuri și caracter s-au format chiar în cursul acestui proces, în confruntarea cu țărănimea și în funcție de reacțiile acesteia și de tiparele sale culturale și sociale.

Alina Juravle

IRINA NASTASĂ-MATEI, ZOLTÁN ROSTÁS (coord.), *Alma Mater în derivă: aspecte alternative ale vieții universitare interbelice*, Editura Eikon & Școala Ardeleană, 2016, 422 p.

Volumul coordonat de Zoltán Rostás și Irina Nastasă-Matei este cea mai recentă producție editorială a grupului informal Cooperativa Gusti, treisprezece dintre membrii acestuia propunând, prin cele treisprezece studii din volum, treisprezece metode „alternative” de analizare și interpretare a trecutului universitar interbelic.

Grupate în patru secțiuni, studiile deschid calea înțelegerii vieții universitare interbelice din România, pornind de la funcționarea instituțiilor de învățământ superior, analizând activitatea profesorilor și a studenților, abordând domenii precum sociologia, comparând, din punct de vedere social, viața academică

de la noi cu cea din alte state central-est europene, precum Polonia, evaluând, din perspectiva relațiilor de gen și din perspectiva construirii carierelor universitare, o serie de oameni și proiecte.

Studiile din secțiunea dedicată sociologiei constituie, din punctul meu de vedere, punctul central al acestei cărți, în jurul căruia se pot aranja, ca într-un puzzle, celelalte contribuții. Astfel, în căutarea strategiilor de supraviețuire a Școlii gustiene în perioada de după suspendarea Serviciului Social și până la suprimarea sociologiei ca știință, fragmentele de viață socială și universitară anterioare acestei perioade pot fi de un interes aparte. Compararea aspectelor ce țin de Școala monografică, de dinainte și de după 1939; încercările prin care au trecut Institutul Social Român și cercetările de teren; destinul lui Gusti și al colaboratorilor acestuia sunt și ele deosebit de relevante. De asemenea, ar fi interesant de comparat relațiile interumane, tensiunile și certurile provocate mai degrabă de nevoia de cunoaștere decât de orgolii, lansarea *Arhivei pentru Știință și Reformă Socială*, colaborarea cu Asociația *Criterion* etc.

Studiul intitulat *Formarea și prima criză a Școlii Sociologice de la București*, semnat de Zoltán Rostás, pune accent pe dimensiunea instituțională a activității lui Dimitrie Gusti și a colaboratorilor săi, punctând structurile extrauniversitare și instituțiile noi, nesubordonate forurilor academice. Miza o reprezintă evidențierea instituționalizării sociologiei monografice și dezvoltarea ei în afara universității. Începuturile Asociației pentru Studiul și Reforma Socială, ca „reacție împotriva desnădejdei” de după război; Institutul Social Român, instituție cu „secțiuni”, prin care se organizau diverse cercetări de documentare pentru cunoașterea metodică a „vieții sociale românești” (p. 141); instituțiile care s-au creionat în cadrul Institutului și care aveau să influențeze într-o oarecare măsură decizia administrativă, cum ar fi Recensământul, Școala Superioară de Asistență Socială, Școala de Statistică, Institutul de Conjunctură, Seminarul de Sociologie, locul unde a început „cristalizarea metodei monografiei sociologice” (p. 144), toate acestea reprezintă repere de la care autorul pleacă în argumentația sa. Din articolul lui Zoltán Rostás transpare și o nouă dimensiune a relațiilor din cadrul grupului: relaționarea dintre studenți, relațiile stabilite între monografiști și Gusti, relațiile dintre coechipieri și așa mai departe.

După stabilirea planurilor de investigare rurală, în cadrul Seminarului, au urmat cercetările de teren, fiind amintite aici cele din Goicea Mare, Rușeț, Nerej, Fundul Moldovei, Drăguș, Runcu și Cornova basarabeană. Până în 1929, aceste cercetări au fost realizate ca o prelungire a Seminarului, cu participarea studenților și monografiștilor, dar după acest an au luat parte la ele o serie întreagă de alți specialiști, din variate domenii. Odată cu numirile lui Gusti în diverse funcții publice (p. 149), precum cea de ministru al Instrucțiunii Publice, în 1932, timpul și atenția lui față de echipă s-a diminuat. De aici, „criza monografiei”, conform afirmațiilor lui Henri H. Stahl, care, în *Amințirile sale*, și-a exprimat opinia că profesorul a greșit atunci când „nu a reglementat problema conducerii în cazul absenței sale”, ceea ce a condus la neînțelegeri între monografiștii de la Făgăraș. Activitatea publicistică din revistele vremii, dezbaterile *Criterion*, precum și realizarea unui număr monumental al *Arhivei pentru Știință și Reformă Socială* au fost soluții de ieșire din această criză.

În studiul ei, Irina Nastasă-Matei tratează tematica unora dintre contribuțiile destinate Congresului Internațional de Sociologie de la București, provenite din spațiul german, oferind o imagine de ansamblu asupra preocupărilor sociologice europene, conturând profilul autorilor, arătând care a fost relația fiecăruia cu regimul nazist, încercând astfel să construiască un tipar plauzibil de sociolog german al epocii. Încă de la început, autoarea apreciază că, raportându-ne la contribuțiile celor care trebuiau să participe, „reuniunea se anunța a fi de o valoare științifică intendentabilă” (p. 239). Pe de o parte, cele 14 studii ale sociologilor germani arată care erau temele sociologice preferate în acel moment în Germania nazistă, iar pe de altă parte, oferă informații privind relațiile Școlii Sociologice de la București cu grupuri similare din străinătate, în speță, cu cele din Germania. Scopul enunțat al studiului este acela de a oferi explicații asupra „caracteristicilor sociologiei în Germania nazistă, precum și radiografierea relațiilor româno-germane pe tărâm sociologic” (p. 239).

Irina Nastasă-Matei propune scurte biografii – care relevă și relația cu regimul nazist – ale sociologilor germani, dintre care îi amintim pe: Hans Freyer, profesor la Universitatea din Leipzig și președinte al Institutului de Sociologie, conducătorul de doctorat al lui Anton Golopenția; Werner Conze, membru de partid și colaborator al Gestapo-ului; Wilhelm Brepohl, membru de partid, dar și alții.

Analizând conținutul lucrărilor sociologilor germani și constatând faptul că ele nu aduc în prim plan – cu o singură excepție – rolul statului în defavoarea societății, și că „ideea de intervenție și de control al statului în problemele economice apare doar răzleț” (p. 254), una din concluziile la care ajunge autoarea studiului este că „universitarii germani își prezentau la București rezultatele propriilor cercetări, fără a simți nevoia să împacheteze complet informația științifică în obsesiile ideologice specifice regimului hitlerist” (p. 248).

Analizând învățământul românesc interbelic, în studiul intitulat *Pentru o istorie socială a practicilor didactice din universitate. Experiențe gustiste în învățământul superior interbelic*, Ionuț Butoi distinge între „ce se predă” și „cum se predă”, încercând să descopere dacă „praxisul didactic” al lui Dimitrie Gusti, dar și al unor gustiști (Vulcănescu, Stahl, Golopenția), a fost diferit de cel al altor cadre didactice universitare. Deoarece considera că școala, „în multiplele sale forme (primară, liceală, dar și universitară), este decuplată grav de nevoile reale ale societății, fiind prea teoretică, prea puțin practică”, una dintre soluțiile oferite de Gusti a fost redactarea unei *Călăuze a studentului*, în cadrul Seminarului de Sociologie. În această *Călăuză* Vulcănescu atinge subiectul „organizării muncii intelectuale” (p. 169), afirmând că „scopul învățământului universitar nu este numai transmiterea unui bagaj de cunoștințe (...), cât mai ales îndrumarea studentului spre a se mișca cu mijloace proprii în ramura specialității” (p. 170). O altă soluție a reprezentat-o propunerea de completare a unui chestionar care cuprindea întrebări despre activitatea științifică a studenților și opiniile lor privind viața politică, raportarea la minorități sau la organizațiile studentești. Cele două exemple de chestionare oferite de acest studiu sunt cele ale lui Mircea Vulcănescu și Anton Golopenția.

Dimensiunea relațională menționată mai sus apare și în studiul lui Butoi, ca modalitate de atenuare a „distanței sociale” existente între student și profesor (p. 183).

Metoda didactică a lui Dimitrie Gusti a constituit, și pentru sine și pentru gustiști, o rețetă de succes a implicării sociale și/sau politice. Pornind de la studiul lui Ionuț Butoi, se poate emite ipoteza conform căreia este foarte posibil ca această metodă didactică să fi contribuit la supraviețuirea Școlii gustiene după 1939.

Studiul intitulat „*Sunt tristă că nu sunt băiat*”. *Femei în istoria sociologiei interbelice la Universitatea din București*, aparținând Theodoriei-Eliza Văcărescu, aduce în prim plan rolul tinerelor monografiste în campaniile gustiene. Xenia Costa-Foru, Marcela Foțșă, Elisabeta Constante, Paula Gusty, Ștefania Cristescu, Venturia Manuilă, Margareta Sterian, Christina Galitzi sunt doar câteva exemple de cercetătoare care au activat, în mod consistent, în cadrul Școlii Sociologice de la București. Radiografiind contextul socio-politic și imaginea asupra relațiilor de gen existente în societate, autoarea avansează ipoteza conform căreia „echipele formate exclusiv din cercetători bărbați au întâmpinat dificultăți în investigarea unora dintre fenomenele, situațiile și instituțiile din viața satului și au realizat că acestea ar putea fi abordate mai ușor și mai eficient de către cercetătoare” (p. 202).

În acest context, Theodora-Eliza Văcărescu dezvăluie care au fost strategiile de muncă în „colaborarea” dintre femei și bărbați în cadrul echipelor, dar și strategiile de excludere a cercetătoarelor și de deturnare a muncii lor, în paralel cu strategiile personale utilizate de femei pentru recunoașterea muncii lor. Identificând trei categorii de participante – profesioniste mature, având deja o carieră profesională în spate; cercetătoare sociale formate, cu studii universitare și chiar doctorale terminate, cu un traseu profesional independent de cel al grupului gustist; și studentele, participante la Seminarul de Sociologie al lui Gusti –, autoarea studiului arată că diversele instituții înființate sau conduse de Gusti au inclus, de la început, participante femei (p. 235), faptul nefiind o excepție, iar noutatea rezultând din faptul că Dimitrie Gusti considera utilă implicarea femeilor în zone ale vieții sociale precum familia, gospodăria, arta populară, mistică etc., facilitând, astfel, încadrarea cercetătoarelor în structuri recunoscute și legitimând munca lor, prin includerea tematicilor respective în cadrul sistemului său teoretic și metodologic.

Celelalte secțiuni ale volumului de față se referă la structurile universitare, la Polonia și tineretul universitar de aici, trecutul universitar interbelic fiind dezvăluit și prin intermediul a trei studii de caz.

Cazul Universității din Cluj, inițial o instituție maghiară înființată în 1972 și intrată sub autoritatea românească în 1919, modul în care au perceput profesorii această transformare, perioada de dinaintea anului 1932, când a fost adoptată o nouă lege a învățământului superior, dar și de după 1932, constituie teme supuse atenției de articolul Anei-Maria Stan, intitulat *Statutul profesional și public al personalului academic de la Universitatea Românească din Cluj între 1919-1940*.

Despre viața universitară clujeană și efectele legii învățământului superior din 1932 aflăm și din studiul lui Dragoș Sdrobiș, *Raporturi de putere în Universitatea Românească interbelică. Efectele Legii învățământului superior universitar din aprilie 1932 asupra vieții universitare clujene*. Perspectiva oferită de Sdrobiș este cu totul alta, în expunerea sa aparând frecvent relațiile de putere, în cadrul cărora rolul principal îl jucau, alternativ, studențimea, cadrele didactice și statul. Venirea lui Dimitrie Gusti, în calitate de ministru al Instrucțiunii Publice, la Cluj, la 6 noiembrie 1933, a dat posibilitatea cadrelor didactice de aici să prezinte situația financiară deficitară a universității, situația studenților minoritari foarte numeroși, nemulțumirea față de relaționarea organizațiilor studențești cu autoritățile guvernamentale. Conform studiului lui Sdrobiș, Gusti nu a făcut decât o singură promisiune: aceea a măririi bugetului Universității din Cluj (p. 55–56).

Studenții Facultății de Drept reprezintă subiectul studiului lui Zoltán Pálffy, *O clasă de mijloc nouă pe fundamente academice vechi: studenți ai Facultății de Drept la Universitatea din Cluj în anii 1930*. Analiza autorului este calitativă, prin expunerea schimbărilor de natură politică și etnică, în contextul preluării de către statul român a modelului maghiar, dar și cantitativă, prin compararea numărului de studenți înscriși în diverse perioade la Facultatea de Drept, ținând cont de etnie și de vârsta înscrierii sau a absolvirii.

Studiul lui Andrei Florin Sora, *Un statut problematic: Școala Superioară de Științe de Stat din București în perioada interbelică*, abordează funcția acestui stabiliment drept „instituție cu rol semnificativ în pregătirea a numeroși funcționari din administrația publică și a unor angajați din industrie, comerț sau sistemul bancar din România” (p. 107).

Sabrina Lausen și Zofia Trębacz sunt autoarele studiilor despre tineretul universitar din Polonia și despre activitatea lui în plan politic. Sabrina Lausen realizează o excelentă analiză a organizațiilor studențești poloneze apărute în cadrul unor universități germane precum cele din Breslau și Berlin. Ele au preluat de la fenomenul similar german elementele de simbolistică, precum uniforme, steagurile și armele, dar activitatea lor politică, de o cu totul altă factură, a servit naționalismului polonez. Articolul Zofiei Trębacz pe de altă parte, deși plasat tot în spațiul universitar polonez, face referire la Gruparea Academică Evreiască, pe care o analizează din perspectiva obiectivelor, activității, tensiunilor, dar și din cea a numărului de studenți, a provenienței acestora și a valorilor politice împărtășite.

Studiile de caz din final, niște analize micro-istorice, adaugă noi nuanțe trecutului universitar interbelic. În primul dintre ele, semnat de Rucsandra Pop, îl descoperim pe Mihai Pop, membru al Școlii gustiene, care, în perioada 1929–1932, a urmat studii doctorale la Praga și a fost influențat de gândirea lui Roman Jakobson. De remarcat sunt detaliile extrase din corespondența lui Pop cu Golopenția, care prezintă activitatea lingvistului român la Praga, călătoriile pe care le întreprinde, strădania sa de a cunoaște cât mai multe locuri, oameni, obiceiuri. Al doilea studiu de caz, semnat de Florin Onica, scoate în evidență mecanismele de accesare la o poziție universitară în România primei jumătăți a secolului XX. Articolul se folosește, în acest sens, de exemplul lui Gala Galaction, care a depășit numeroase obstacole și eșecuri până să reușească să devină profesor la Facultatea de Teologie a Universității din București. Studiul este, de asemenea, presărat cu detalii mai puțin cunoscute ale vieții personale a lui Galaction.

Iar cel de-al treilea studiu de caz, al lui Lucian Nastasă, îl are în centrul atenției pe Constantin C. Giurescu. Articolul este unul critic la adresa istoricului, din perspectiva deturnării anumitor acțiuni sau a schimbării discursului istoricului în anumite situații. Spre exemplu, autorul constată o „discrepanță între părțile referitoare la biografia sa din perioada dictaturii regale și a regimului antonescian, pe de o parte, și atitudinea lui în fața interogatoriilor unor colegi legionari” (p. 349). Mai aflăm că, datorită unor conjuncturi favorabile și a unor relații de prietenie cu colegi ai tatălui său, Giurescu a reușit să obțină foarte devreme un post de profesor la universitate. Cert este că istoricul nu s-a sfîit în să-și schimbe doctrina sau valorile politice afișate pentru a obține anumite poziții și beneficii.

Volumul discutat reprezintă o importantă contribuție la deslușirea trecutului universitar din perioada interbelică. Bine organizat și bogat în contribuții care marchează, fiecare, aspecte esențiale ale tematicii, ignorate, în mare măsură, până acum, de istoriografie, *Alma Mater în derivă* inițiază o nouă abordare istoriografică și o inedită modalitate de a analiza fenomene culturale, sociale și politice din trecut.

Gabriela-Cătălina Dobrescu

REVISTA „TRANSILVANIA”, Sibiu, nr. 8–9, 2016, 152 p.

Revista „Transilvania” și-a făcut, în ultimii ani, o tradiție din a oferi cititorilor săi numere cu tematică gustiană, coordonate fie de Zoltán Rostás (nr. 11–12/2012, nr. 10–11/2014), fie de Sanda Golopenția (nr. 1/2014). Chiar dacă se înscrie în linia acestei tradiții editoriale, numărul 8–9/2016 al publicației sibiene rămâne, totuși, o apariție editorială de excepție, fiindcă inaugurează un proiect de cercetare pe care sociologii Zoltán Rostás și Ionuț Butoi îl dedică mediului literar și artistic bucureștean al Școlii gustiene, adică unui „mediu social apărut ca rezultat al unor acțiuni colective și al mobilizării unor resurse (materiale și simbolice) disponibile, caracterizat de un climat comunicațional și de practici intelectuale de interacțiune și cooperare distincte și, de asemenea, de existența unor referințe comune” (p. 2). Într-un articol introductiv cu titlul *Frontiere incerte*, Rostás și Butoi schițează modalitățile de articulare a mediului literar și artistic al Școlii gustiene sub influența a ceea ce ei numesc „tactica multidisciplinară și ecumenică practică de Gusti în proiectele sale științifice și socio-politice” (p. 2), tradusă în intersecția tinerilor intelectuali de diverse ramuri cu contextele instituționale pe care Profesorul le anima (campaniile monografice, Seminarul de Sociologie, Institutul Social Român, Fundația Culturală Regală „Principele Carol”, publicațiile Școlii) și în oferirea accesului atât la o experiență culturală radicală, aceea a cunoașterii din interior a satelor românești, cât și la „socializarea incitantă” (p. 3), ceea ce a determinat coagularea unor grupuri în care afinitățile și căutățile personale ale monografiștilor, artiștilor și literaților le depășeau pe cele profesionale.

Conținutul acestui număr al revistei „Transilvania” se structurează în două părți mari, urmate, între paginile 108 și 150, de o bogată secțiune de note de lectură polemice, recenzii și cronici de carte, semnate de Alina Juravle, Dragoș Sdrobiș, Cosmina Timocea-Mocanu, Alina Branda, Șerban Văetiși, Maria Larionescu, Aurica Stan și Gabriela-Cătălina Dobrescu.

O primă parte a publicației prezintă reflecții asupra temei mediului literar și artistic al Școlii gustiene, făcute cu instrumentarul analitic al unor specialiști care activează în discipline precum studiile literare (Paul Cernat și Sanda Golopenția), sociologie (Ionuț Butoi), muzicologie (Theodor Constantiniu) și etnologie/antropologie vizuală (Ioana Popescu). Dincolo de diversitatea tematică și metodologică a abordărilor, nota comună a acestor reflecții o constituie sublinierea faptului că această cooperare dintre sociologi și mediul lor literar și artistic a însemnat transfer de expertiză, influență și câștiguri în ambele sensuri. Spre exemplu, într-un studiu intitulat *Autenticitate și realism monografic. Scriitori români interbelici și școala Gusti*, Paul Cernat arată că afilierea unor scriitori ca Paul Sterian, Petru Comarnescu, Laurențiu Fulga-Ionescu, Victor Ion Popa, Miron Radu Paraschivescu la mișcarea sociologică i-a împins înspre abordarea unor specii care marșează pe „autenticitate și realism monografic”: scenariul de documentar sociologic, cronică de film, planul de expoziție muzeală, jurnalul de campanie și reportajul monografic, specii prin care Școala gustiană și-a lărgit, totodată, paleta de instrumente de vizibilizare a propriilor cercetări.

Între paginile 10–17, Ionuț Butoi ne provoacă să-l descoperim pe Mircea Vulcănescu, sub pseudonimul „Ivy”, în calitatea de redactor al rubricii de modă feminină pentru săptămânalul economic „Index” (iulie–octombrie 1933) și, implicit, în calitatea de prim sociolog român al industriei modei. Interesul lui Vulcănescu pentru un asemenea subiect nu stă nicidecum sub semnul trivialității, ci, consideră autorul, denotă „capacitatea sa proteică de a atinge profesionist și profund orice manifestare a lumii interbelice, manifestare care, din varii motive, îi spunea ceva relevant și semnificativ” (p. 15). De altfel, articolele lui Vulcănescu despre moda feminină, comentate de Butoi,

pot fi citite cu folos în paralel cu textul semnat de Mircea Eliade, tot în perioada interbelică, având ca subiect moda bărbătească, fenomen considerat „o problemă mult mai sobră și mai vitală decât toate remanierele și comploturile politice din lume” („Moda bărbătească”, în *Drumul spre centru*. Antologie alcătuită de Gabriel Liiceanu și Andrei Pleșu, București, Editura Univers, 1991, p. 44).

Muzicologul Theodor Constantiniu demonstrează, în textul pe care îl elaborează, cum întâlnirea lui Constantin Brăiloiu cu sociologia gustiană a revoluționat etnomuzicologia, disciplină căreia i-a conferit un nou statut epistemologic și i-a redefinit atât obiectul – prin interesul acordat cercetării pe teren a întregului repertoriu muzical al unei comunități, „indiferent de stilul, proveniența sau calitatea artistică a acesteia” –, cât și metodologia, „deplasând punctul de greutate dinspre metoda istorică (o abordare de tip evoluționist) spre una comparativă, în care realitățile muzicale sunt judecate prin prisma rolului pe care acestea îl joacă într-o configurație socială oarecare” (p. 32).

Sub titlul *Literatura experienței de teren: Harry Brauner*, cercetătoarea Sanda Golopenția propune o lectură a volumului memorialistic *Să auzi iarba cum crește*, publicat de fostul monografist în anul 1979, din perspectiva felului în care apare textualizată relația dintre cercetător și informatorii săi de diverse categorii. În sfârșit, ultimul articol al acestei secțiuni îi aparține antropologului Ioana Popescu, care studiază impactul pe care monografia l-a avut asupra documentării vizuale a lumii rurale, marcând trecerea de la reprezentarea romantică a peisajelor, posturilor și personajelor-tip la o reprezentare realistă a țăranilor în contexte rituale, dar și cotidiene.

Cât despre partea a doua a publicației, aceasta invită ea însăși la reflecție, prin două tipuri de antologii: una de fotografii, care-i au ca subiecți pe câțiva monografiști, uneori alături de literați și artiști ai Bucureștiului interbelic, iar alta de texte (p. 56–95), diferite din punct de vedere generic (cronici de eveniment cultural și artistic, dar și cronici ale unor cărți sau campanii de teren; editoriale și articole polemice), apărute în publicații de diverse orientări – „Universul”, „Curentul”, „Ultima oră”, „Adevărul”, „Dimineața”, „Cuvântul”, „Azi”, „România literară”, „Credința”, „Revista Fundațiilor Regale”). Antologia de texte face vizibile, pe de-o parte, vocile reprezentative ale acestui mediu literar și artistic al Școlii gustiene și, pe de altă parte, temele asupra cărora se pronunță câteva dintre aceste voci. Spre exemplu, tema noutății și importanței proiectului sociologic gustian în context interbelic, ca unul care susține reformele sociale bazate pe cunoașterea științifică a societății românești, este abordată de scriitorii Liviu Rebreanu, Cezar Petrescu și Dragoș Vrânceanu, dar și de eseistul Petru Comarnescu, un obișnuit al monografiei, care, în 1929, scria despre „menirea mai altfel” a Școlii, „aceea de a cerceta științific starea societății românești și de a propune îndreptări numai după un studiu serios, petrecut în liniște și răbdare” (p. 66). Sublinierea rolului proiectului gustian este corelată, cel mai adesea, cu tema tinerei generații și avantajul experienței accesului la alteritatea rurală, fie pentru a o descoperi, întrucât prin aceasta, spune Adrian Maniu, „teoriile cărților sunt verificate și îndrumate de cunoașterea realității” (p. 67), fie pentru, spune Mircea Eliade, „actualizarea prezenței fantastice – semnificativă și caracteristică oricărei colectivități creatoare”, care ar putea pune un nou început în cultura română „mai real, mai autentic, mai bogat” (p. 95). În aceeași ordine de idei, un loc comun al textelor din antologia restituită cititorilor îl constituie tema tinerei generații în căutare de modele și contexte de afirmare, despre care scriu Paul Sterian și Petru Comarnescu, ultimul insistând și pe funcția campaniilor monografice de a anima idealuri și valori „indiferent de ideologia lor politică, socială, culturală”, dar și de a crea și menține solidarități umane, ieșirile la sate fiind „ocazii nu numai de muncă, drept răspuns unor exigențe științifice, ci și apropieri între oameni de culturi și vârste diferite” (p. 66). Fiind, prin excelență, un scriitor realist, lui Rebreanu nu-i scapă însă problemele sociale cu care se confruntă tână generație, menită a îngroșa rândurile unui „proletariat intelectual muritor de foame”, întrucât „pentru cine știe câți ani, locurile sunt ocupate de oameni mai vârstnici și fără titluri, iar generația de licențiați și doctori trebuie să-și tortureze cei mai frumoși ani într-o umilă cerșetorie distrugătoare de caractere” (p. 84).

O altă temă spre care converg eforturile publicistice din acei ani ale monografiștilor, literaților și artiștilor este aceea a necesității vizibilizării culturii române pe plan internațional. De pildă, sculptorul Mac Constantinescu, și el un apropiat al monografiei, o dezvoltă într-un articol prilejuit de vernisarea expoziției „România în fotografii”, organizată de Alexandru Bădăuță, șeful Serviciului de Fotografie și Publicațiuni al Subsecretariatului Presei, dar și într-o luare de poziție cu privire la

decizia desființării, în 1932, a Salonului Oficial.

Surpriza acestei antologii par a o constitui, însă, paginile de critică de întâmpinare semnate nu doar de scriitori și esești, la apariția publicațiilor sociologilor, ci și de monografiștii de cursă lungă, la scrierile celor dintâi. Astfel, cronici la publicațiile gustiene fac Dragoș Vrânceanu și Petru Manoliu, care comentează un număr din „Arhiva pentru știința și reforma socială”, respectiv *Tehnica monografiei sociologice* a lui H.H. Stahl. Monografistul Mircea Vulcănescu glosează incisiv pe marginea unor cărți semnate de Paul Sterian (*Pregătiri pentru călătoria din urmă*), Mircea Eliade (*Soliloqui*) și Mihail Sebastian (*Fragmente dintr-un carnet găsit*), „trei detectivi spirituali la pândă după prada lor”, dar și pe marginea expoziției artistului Marcel Iancu. Sociologul Traian Herseni scrie cu minuțiozitate și luciditate analitică deosebită despre cărțile lui Emil Cioran, Constantin Noica și Eugen Ionescu, pretext pentru a pleda el însuși „pentru creația unei culturi autentice și construcția spirituală adevărată”, fundamentată pe o critică socială și culturală profundă, căci „cultura nu se țese pe prietenii, pe interese de clică sau pe indulgență reciprocă, ci pe o neîndurată selecțiune a valorilor, pe meritul pur și valoarea neînfrișcată” (p. 87).

Așadar, supusă reflecției de către Zoltán Rostás și Ionuț Butoi, comentată de autorii studiilor adunate în prima parte a revistei „Transilvania”, configurată în și prin textele unor personalități de marcă ale vieții culturale interbelice, problematica mediului literar și artistic al Școlii gustiene rămâne una deschisă cercetărilor ulterioare.

Cosmina Timoce-Mocanu

MĂDĂLINA LASCU, *Imaginea orașului în avangarda românească*, București, Editura Tracus Arte, 2014, 420 p.

Tematica mișcării de avangardă artistică a reprezentat multă vreme un subiect de nișă, cercetat mai ales în contextul mai general al așa-numitei „epoci de aur” a culturii române – prima jumătate a secolului XX, cu precădere perioada interbelică. Însă, nu de puține ori, producțiile artistice avangardiste au fost apreciate ca marginale, nesemnificative, chiar neserioase – cum le-a văzut, de pildă, criticul literar George Călinescu. Desigur, acestea aveau probabil un minus pe care Călinescu nu l-a putut niciodată ierta, și anume, faptul că nu erau suficient de „naționale”.

Ultimii ani au fost totuși martorii unei recuperări a subiectului, mai multe lucrări de sinteză și monografii privind avangarda văzând și în România lumina tiparului. O șansă a fost și apropierea aniversării celor 100 de ani de la apariția dadaismului – trecerea unui timp îndelungat și apariția unor cifre rotunde în joc s-au dovedit din nou esențiale în cercetarea, reevaluarea și valorizarea unui important fenomen cultural și artistic.

În acest context, Mădălina Lascu este un nume imposibil de evitat atunci când vorbim despre cercetările privind avangarda din România. Este cea care a descoperit și publicat corespondența primită de Geo Bogza de la prietenii și colegii lui de mișcare artistică – Stephan Roll, Sașa Pană, Mary-Ange Pană, Victor Brauner, Ilarie Voronca, Colomba Voronca și cei de la grupul „Alge” (*Epistolar avangardist*, Biblioteca Bucureștilor, 2012) –, iar apoi a revenit cu o impresionantă – și voluminoasă – lucrare despre *Imaginea orașului în avangarda românească*, bazată pe teza sa de doctorat.

Imaginea orașului în avangarda românească se referă, desigur, la unul dintre toposurile preferate ale artiștilor aparținând acestor curente: spațiul citadin. Mai mult chiar, depășește cadrul anunțat în titlu, realizând o consistentă analiză a motivului în producțiile avangardiste europene. Reușește, în plus, o excelentă contextualizare a subiectului ales, punând la dispoziția cititorului o veritabilă sinteză asupra avangardei, în general, dar mai ales asupra manifestărilor ei în România.

Cartea este structurată în trei capitole, ingenios racordate între ele, alcătuint, în cele din urmă, întregul din care se poate lesne contura un produs monografic extrem de atrăgător. Prima secțiune,

amplă ca întindere (100 de pagini), analizează succint reprezentarea metropolei în mișcările avangardiste europene – futurism, cubism, expresionism, dadaism și suprarealism –, oprindu-se asupra celor trei centre urbane predilecte și cu impact major asupra mișcărilor artistice: Paris, New York și Berlin. Capitolul al doilea are în vedere textele programatice ale avangardiștilor din România – manifestele, în care avangarda a fost atât de prolifică și de imperativă –, autoarea nelimitându-se la o simplă analiză a acestora și a modului în care priveau ele reprezentarea orașului, ci stabilind cu multă meticulozitate contextul și autorii lor, precum și sursele de inspirație: manifestele futuriste și mai ales cele dadaiste ale lui Tristan Tzara. Iar cel de-al treilea, cel mai consistent, abordează tema enunțată în titlu, făcând referire la modul în care elementele citadine se regăsesc în poezia și în pictura de avangardă „de la noi” (circumscrierea din punct de vedere cultural și geografic a „avangardei românești” față de avangarda europeană fiind cel puțin dificilă, dacă nu chiar forțată).

AVANGARDA ROMÂNEASCĂ

Este greu de făcut o distincție clară între avangarda românească și cea europeană. Dacă, teoretic, certificatul de naștere al mișcării din România este considerat a fi *Manifestul activist către tinerime*, din 1924 – existând totuși precursori importanți și recunoscuți cu mult înainte de acest moment, de exemplu Urmuz, simbolistii –, spațiul românesc se dovedește a fi fost deschis față de noua mișcare europeană încă din primele momente ale existenței acesteia. Astfel, manifestul futurist al lui F.T. Marinetti a fost tradus și publicat aproape simultan, în două reviste din Craiova și Sibiu, la nici două săptămâni după apariția sa în „Le Figaro” – ceea ce denotă atât interesul pentru noul curent artistic, cât și o bine gândită strategie de difuzare a manifestului acestuia (p. 116).

În acest context, discuțiile despre preluarea curentelor de avangardă din străinătate poate avea sens. Inspirați de modelul european – italian, francez, german, elvețian –, tinerii nonconformiști de la noi și-au dezvoltat arta în aceeași notă de frondă, de rupere cu trecutul și de reinventare – atât a temelor, cât, mai ales, a limbajului și metodelor artistice utilizate. Un argument în plus l-ar constitui faptul că o mare parte dintre cei care vor reprezenta vârful avangardei românești și-au petrecut ani întregi la studii în străinătate sau, cel puțin, în călătorii inițiatice în spațiul occidental.

Pe de altă parte, deși influențați, pe rând și în ordinea cronologică a succesului lor în Occident, de mai toate manifestările avangardei europene – cu precădere futurismul, constructivismul și mai apoi suprarealismul –, cel mai mult le-a plăcut tinerilor nonconformiști din România să se revendice de la curentul inițiat de prietenul lor și, pentru unii, fostul coleg de experimente artistice – Tristan Tzara. Or, luând în considerare și alte figuri marcante ale avangardei europene, provenite din România – precum Arthur Segal –, ne apare mai plauzibilă interpretarea conform căreia, mai degrabă decât o imitare a unor mișcări similare din Occident, manifestările avangardei din România au reprezentat o evoluție organică, firească, de adecvare a expresiei artistice la modernitate. Iar părerea Mădălinei Lascu în această privință pare a fi similară: „Opinia noastră este că niciodată poezia și plastica românească nu au fost mai sincrone cu lirica și pictura europeană și mai cunoscute în lume decât în momentul avangardei istorice; modernismul românesc, acuzat adesea că este importat, a devenit, odată cu avangarda, un modernism «de EXPORT. Pentru întâia dată am dăruit ceva străinătății, care recunoaște»” (p. 168).

Din păcate, mai puțin pregătit pentru a recunoaște valoarea mișcărilor de avangardă – fie autohtone sau cu rădăcini locale, fie de aiurea – a fost mediul cultural românesc. În contextul abia realizatei unități naționale, care aducea după ea eforturi intense de românizare și de întărire a „specificului național”, avangarda, cu manifestările ei extravagante și adeseori iraționale, mai degrabă estetice decât programatice, nu părea să servească prea mult acestui interes național. Nu ajută prea mult nici faptul că mare parte dintre reprezentanții avangardei erau minoritari – evrei, foarte mulți dintre ei –, ceea ce contravenea politicii, oficiale și neoficiale, de creare a unei elite naționale, eliberată de „străini”. Prin urmare, avangarda nu s-a bucurat de foarte multă apreciere în România nici la debutul

ei – Mădălina Lascu oferind câteva mostre de critică negativă manifestată cu ocazia organizării primelor expoziții avangardiste de la București din anii '20 –, nici ulterior, atunci când estetica avangardistă contravenea principiilor ideologice ale celor două totalitarisme instaurate în România.

La toate acestea se adaugă, desigur, emigrarea definitivă a multor avangardiști și intrarea lor în alt spațiu cultural – cu precădere cel francez.

ORAȘUL

Spațiul urban a ocupat un loc important în reprezentările artistice și în concepția despre lume a corifeilor avangardei. Universul artistic avangardist a fost unul citadin, exponent al unei noi modernități, cosmopolite, element deopotrivă funcționalist și fantastic, fascinant și viciat. Prin intermediul unei cercetări migăloase, Mădălina Lascu identifică trăsăturile și toposurile orașului, așa cum apar ele în curentele afiliate acestei orientări artistice.

Futurismul a oferit cea mai entuziastă – și compactă – imagine asupra orașului modern: metropola grandioasă, ultratehnologizată și complet funcționalistă, în care dinamismul, simultaneismul, lumina, viteza, zgomotul reprezentau trăsăturile definitorii. Orașul nu mai e aici spațiul maiestuos din La Belle Epoque, ci un paradis industrial, populat cu blocuri, fabrici, hale, automobile, căi ferate și electricitate, în care diferența dintre centru și periferie se estompează, iar pasiunea pentru modernizare și tehnologizare poate lăsa uneori locul unor viziuni sumbre.

Cubismul, pe de altă parte, a acordat mult mai puțină atenție orașului. Preocupat mai degrabă de reprezentări statice, apte să ofere pictorului posibilitatea descompunerii și recomunerii imaginii într-o alcătuire de tip caleidoscopic, acesta a utilizat motivele și subiectele artistice – inclusiv cele referitoare la spațiul urban – mai degrabă drept pretext pentru a-și exercita tehnica abstractă și geometrică.

Exponenții expresionismului – îndeosebi cei germani – au fost la fel de preocupați de imaginea orașului ca și futuriștii, însă viziunea lor a fost una pesimistă. Aceeași ultratehnologizare, care îi fascina pe futuriști, îi înspăimânta pe expresioniști. Orașul era prezentat ca infern sufocant și mașinist, pradă unei societăți hiperindustrializate, aflată în pragul apocalipsei. Chiar și orașul de provincie – topos nou în literatura și plastica de avangardă – apare ostil, haotic, „negru”, „mort”.

Reprezentări ale orașului și-au găsit locul mai ales în operele dadaștilor germani. Similar „rețetei” lui Tzara de alcătuire a unui poem, dadaștii – precum Paul Citroen – au introdus tehnica fotomontajului, pentru a reda universul urban. Aceasta consta în ceea ce am numi astăzi colaj – fragmente de fotografii ale elementelor spațiului citadin, reasamblate în mod aleatoriu, pentru a reda realitatea subiectivă a artistului. Tot Citroen a fost cel care a introdus New York-ul ca unul dintre modelele predilecte ale metropolei avangardiste. Alți reprezentanți ai curentului au utilizat materiale neobișnuite până atunci – ipsos, plută și carton, în cazul lui Max Ernst –, iar implicarea socială și politică a unora dintre dadaștii germani a fost evidentă în modul critic, apăsător, în care a fost reprezentată metropola.

Suprarealismul nu mai prezintă tipare de reprezentare a orașului. Stăpâni deplin asupra pânzei sau a foii, artiștii nu urmează alt program decât acela de a da frâu liber imaginației, visului și subconștientului. Prin urmare, universul citadin este reprezentat printr-o imensă varietate de forme – metafizice, onirice sau amorfe, acestea sunt doar câteva din transfigurările spațiului urban în arta suprarealistă.

BUCUREȘTIUL ȘI AVANGARDIȘTII LUI

Avangarda autohtonă a beneficiat de câteva generații de artiști revoluționari, grupați în jurul mai multor reviste – cele mai semnificative, care au produs importante manifeste, fiind „Contimporanul”, „75HP”, „Integral” și „Unu” –, care au aderat pe rând la futurism, dadaism, constructivism și, în final, la suprarealism. Sub pretextul analizării imaginii orașului în manifestele publicate în aceste reviste, Mădălina Lascu surprinde atât procesul de căutare a identității artistice a

acestor tineri, cât și dinamica lor de grup. Merită remarcat, astfel, modul în care avangardiștii au creat prietenii și parteneriate bazate pe adeziunea la aceleași crezuri artistice, aceste colaborări întărind mișcarea de avangardă și având un rol de propulsare mutuală. Cele mai prolifiche și rezistente tandemuri s-au dovedit a fi cele alcătuite din Ion Vinea – Tristan Tzara – Marcel Iancu și Ilarie Voronca – Victor Brauner, în vreme ce altele – precum cel dintre Ilarie Voronca și Stephan Roll – s-au dizolvat, ca urmare a unor evoluții artistice convergente sau, pur și simplu, din cauza unor neînțelegeri sau ambiții.

Deși fascinați de viața citadină și preocupați, în cadrul manifestelor din anii '20–'30, de modul în care trebuia redat orașul modern, avangardiștii de la noi nu prea au văzut în București metropola care să-i fascineze, încante sau înfricoșeze. De aceea, poeziile și operele plastice ale primei generații de avangardiști fie fac referire la micile târguri de provincie – în care artiștii își petrecuseră copilăria și adolescența –, fie tratează aspecte generice ale universului citadin, precum ulița, cafeneaua, parcul etc, fără ca acestea să poată fi identificate sau asociate unui spațiu urban anume.

Odată cu apariția revistei „75HP”, iar apoi „Punct”, și cu adoptarea tehnicii dadaiste a *pictopoeziei*, reprezentarea orașului s-a îndepărtat și mai mult de reperele clare, identificabile, accentul căzând pe caracteristicile orașului modern ideal, care trebuia creat prin noile metode ale artei avangardiste. Desigur că au existat câteva toposuri bucureștene recurente – de exemplu, Târgu Moșilor; însă majoritatea avangardiștilor s-au lăsat furați de mirajul unor alte metropole europene, precum Parisul sau Berlinul, iar mai târziu chiar de cel al unor minuscule târguri, așezări balneare sau cetăți medievale din Occident – chiar și atunci când nu vizitaseră niciodată localitățile respective. „Cât privește Bucureștiul, repere nominalizate din capitala românească sunt și mai puțin numeroase; se pare că metropola artiștilor români de avangardă a fost Parisul, invocat de Tristan Tzara, Ilarie Voronca, Victor Brauner, Benjamin Fondane, adică tocmai de artiștii care au ales să trăiască acolo” (p. 349).

Aderarea la suprarealism, odată cu revista „Unu”, a marcat o transferare a interesului avangardiștilor de la exteriorul citadin către spațiul interior al artistului. Orașul în sine nu mai prezintă interes, ci constituie doar un cadru sau un pretext pentru manifestarea onirică. Elementele fantastice sunt cele care atrag acum interesul artistului, împreună cu cele naturale, menite a facilita pătrunderea în lumea visului – noaptea, pădurea, apa etc. Chiar și în cazul suprarealiștilor a căror artă adoptă o tentă socială, precum Gherasim Luca, orașul – întunecat, plin de mlaștini, de fabrici, industrial și mașinist – reprezintă doar un cadru în care se desfășoară viața apăsătoare a proletariatului.

Mădălina Lascu oferă un volum bazat pe o laborioasă muncă de cercetare, întărită de o complexă investigație critică. Autoarea dovedește o foarte bună cunoaștere a mișcării de avangardă și a producțiilor ei în general. În ceea ce privește publicațiile de avangardă din România, avem de-a face cu o analiză minuțioasă, aproape exhaustivă, a revistelor și curentelor artistice de avangardă și a evoluțiilor acestora de-a lungul anilor '20 și '30. Deși tratează *in extenso* subiectul *imaginii orașului*, volumul realizează mult mai mult, și anume, o istorie detaliată a mișcării de avangardă, așa cum s-a manifestat ea în România, precum și informații și reflecții asupra destinului personal ale artiștilor, a relațiilor interumane și a dinamicii din cadrul grupului avangardist, esențiale pentru înțelegerea din punct de vedere istoric și social a unui curent cultural și artistic.

Irina Nastasă-Matei

SANDA GOLOPENȚIA, *Arhipelagul gustian. Contribuții la istoria Școlii Sociologice de la București*, București, Editura Enciclopedică, 2016, 590 p.

Aportul profesoarei emerite din Statele Unite la configurarea imaginii Școlii Sociologice se integrează în eforturile făcute în ultimele decenii de câțiva intelectuali români pasionați, interesați intelectual ori legați sufletește de mișcarea din jurul lui D. Gusti. O istorie obiectivă a Școlii, amânată din păcate până târziu, se configurează și datorită documentelor scoase la iveală și publicate de Sanda Golopenția din arhiva de familie a părinților, Ștefania Cristescu-Golopenția și Anton Golopenția. Acestea cuprind proiecte de cercetare din campaniile monografice, fișe inedite de teren, schimburi epistolare,

volume întregi rămase în manuscris. Cartea de față se integrează în aceeași dublă sarcină pe care autoarea și-a luat-o asupra-și: misia de a oferi o imagine coerentă asupra moștenirii intelectuale rămase de la cei doi monografiști și de a contribui, prin aceasta, și la reliefaarea menirii proiectului școlii gustiene.

Arhipelagul poate fi citit ca un apendice cu valoare explicativă, completând informația oferită lumii academice în volumele deja publicate din opera soților Golopenția. Acest rol este evident în modul în care textele adunate în acest volum fac apel frecvent la sursele documentare scoase la lumina tiparului. De altfel, multe dintre capitolele din lucrarea publicată în 2016 la Editura Enciclopedică au apărut deja ca prefețe, postfețe, texte comemorative sau texte însoțitoare ale altor proiecte editoriale vizând o mai bună cunoaștere a dezvoltării Școlii Sociologice.

În plus, Sanda Golopenția pune aici noi accente pe cea de-a doua etapă a mișcării monografice, conform periodizării propuse de istoricii ei avizați și, pe care ea însăși o articulează. Este vorba despre intervalul „dobândirii conștiinței de sine”, care a debutat în anul 1936 prin inițiativa unor membri marcanți ai Școlii. Desprinderea graduală, aproape insesizabilă, a insulelor din continentul gustian nu a fost în măsură să destabilizeze eșafodajul construit în urmă cu un deceniu, acționând ca un cutremur nimicitor, pentru că, ne explică autoarea, acestea apar ca dezvoltări organice. Ele s-au datorat mișcării tectonice din interior, antrenată de însăși concepția vizionară a întemeietorului.

Privind dincolo de imaginea convențională a unei armonioase familii de spirite grupate în jurul lui D. Gusti, eminenta profesoară universitară se concentrează asupra unor personalități de excepție care și-au găsit propria menire respectând în același timp obiectivele trasate de mentor. Dintre acestea, eroi ai cărții de față, se remarcă Anton Golopenția, Ștefania Cristescu, Mihai Pop, Petre Ștefanucă, Christina Galitzi, Aurel Bauh. Rolul lor, citit cu o intensă conștiință a prezentului și a destinului științelor sociale românești, devine salutar în vederea acoperirii golului uriaș produs de regimul comunist în dezvoltarea normală a disciplinelor respective.

Pentru folcloriștii și etnologii autohtoni, sublinierile, sugestiile, concluziile parțiale – sinteze teoretice sau fragmente din jurnalul de teren, desprinse din experiența acestor personaje, filtrate prin spiritul ordonator al Sandei Golopenția – ar trebui să servească drept îndrumar pentru fixarea unor obiective mai îndrăznețe și pentru manifestarea unei atitudini metodologice mai flexibile în raport cu realitatea complexă a societății românești. Cu multă eleganță, dar și cu acea claritate pe care i-o dă parcurgerea cu ochi de editor avizat a travaliului intelectual al părinților săi și de implicarea sa însăși în domeniul etnologiei prin studiul magicului popular, autoarea nu se ferește să ofere sugestii sau să schițeze proiecte pentru cercetătorii viitorului.

În consens cu necesitățile curente ale cercetării etnologice românești, *Arhipelagul* ne propune revizitarea unor proiecte exponențiale din parcursul școlii monografice, care au integrat, pe de o parte, personalități implicate ulterior direct în folcloristica autohtonă, cum au fost Mihai Pop și Ovidiu Bârlea, iar pe de alta, au recuperat impactul indirect al viziunii și metodelor monografiștilor asupra rafinării obiectivelor acestei discipline – cazul Ștefaniei Cristescu și cel al lui Anton Golopenția.

Calea istoriilor alternative debutează cu readucerea în atenția lumii academice a studiului de pionerat realizat de Christina Galitzi, membră mai puțin cunoscută a școlii gustiene, asupra primului val substanțial de imigranți români în Statele Unite. Probând caracterul profund asimilabil al imigrației românești, cercetătoarea, afiliată la prestigioasa universitate Columbia în intervalul 1927–1928, se integrează într-un curent al sociologilor americani din anii '20, decizi să descurajeze acea parte a opiniei publice defavorabilă valurilor de nou-veniți. Actualitatea acestui gen de cercetare, cu o bătaie lungă dinspre academie spre politici publice și decizii guvernamentale, și realizată cu mijloacele noii etnografii multipoziționale, este astăzi de netăgăduit. De aceea, Sanda Golopenția recomandă punerea în circulație a rezultatelor Christinei Galitzi în paralel cu noile studii aplicate asupra migrației românești în țările occidentale.

Puternica transformare culturală în care sunt angrenați tradiționalii țărani ardeleni până la a deveni eficienți muncitori în megaindustriile americane, urmărită de Galitzi, nu stă, în ciuda distanțelor geografice uriașe care separă cele două lumi, departe de provocările sociologilor din țară. Semnele profunde ale urbanizării, vizibile în Cornova și în plasa Dâmbovnic în deceniul al treilea al secolului trecut, stârnesc un interes deosebit din partea lui Anton Golopenția, cel care venise de la studii din Germania cu orientarea predilectă spre fenomenele contemporane. Sanda Golopenția reconstituie

urmele acestei preocupări a tatălui pentru orășenizarea Cornovei, care ar fi trebuit să se materializeze într-un muzeu local cu obiecte reflectând părăsirea tradiției și noile gusturi. În Dâmbovnic, Mihai Pop surprinde, la rândul lui, asimilarea ireversibilă a formelor de viață urbană, și anume trecerea de la un stil de viață pastoral-agrar la o burghezie rurală *sui-generis*. Ba chiar numește emigrarea masivă a țăranilor în orașele industriale din Câmpia Dunării o „americanizare” a oamenilor de aici.

Merită cu atât mai mult subliniat aportul Ștefaniei Cristescu la indicarea unei căi de conectare la prezent prin chiar instrumentele, subiectele și metodologia folcloristului, îndreptat, după cum se consideră îndeobște, spre relicvele trecutului. Studentă a lui Ovid Densusianu, monografistă „încercată” – cum îi numește undeva Sanda Golopenția pe acei participanți fideli la marile campanii monografice –, ea se orientează de timpuriu spre cercetarea sincronică a manifestărilor populare. Evită programatic să se limiteze la reconstituirea sensului primitiv al acestora, cu toate că avea de-a face cu un fenomen – magia populară – recunoscut pentru factura sa conservatoare și rezistența la creativitate. Un fel de „americanism”, ca să folosim interesanta sugestie a lui Mihai Pop, este descoperit de Ștefania Cristescu în Drăguș, acolo unde tradiționalismul procedurilor magico-rituale se combină, paradoxal, cu rolul acestora în propășirea economică a familiei, demonstrând individualismul modern al drăgușencilor. Considerate de vechii antropologi evoluționiști drept soluții nonraționale și revoluate de rezolvare a problemelor mundane, riturile sunt analizate astăzi de specialiști tocmai din perspectiva capacității lor de a încuraja schimburi productive și de a produce resurse materiale.

Într-un text din *Arhipelag*, în care Sanda Golopenția face clară misiunea și liniile principale ale operei mamei sale, text publicat la ceas aniversar în 2013 în „Revista română de sociologie”, se dovedește că apetența Ștefaniei Cristescu pentru dinamica vie a satului a fost o misiune care străbate întreaga sa carieră. O îndreaptă spre această direcție nu doar profesorul Densusianu, ci și studiile sale la Paris ori punerea la curent cu geografia lingvistică și fenomenologia culturală germană. Factorul esențial a fost însă observația directă a vieții satului – momentul pe care-l considera esențial în raport cu cele de rangul doi, ulterioare și derivate ale redactării de studii și fundamentării teoretice. Un mod sintetic și grăitor pentru folcloriști de a caracteriza calea urmată de cercetătoarea descântecelor din Drăguș sau Cornova apare în recenzia sa din 1938, la manualul de folclor al lui Saintyves. Aici, Ștefania Cristescu se declară deschis împotriva istoricismului acestui mare folclorist francez și de partea lui Arnold van Gennep – antropologul societăților primitive, reorientat tocmai în acei ani spre cultura populară a francezilor contemporani lui.

Deși studentă la Paris a celor mai importanți specialiști francezi ai antropologiei popoarelor primitive, Ștefania Cristescu rămâne fidelă acestui drum al înțelegerii dinamicii sociale a satului românesc. Despre prioritatea acordată unei lecturi a prezentului și acțiunii sociale în proiectele și gândurile tinerilor monografiști ne dă multe lămuriri textul Sandei Golopenția privind traiectoria profesională a unora dintre aceștia care au studiat în capitala franceză a anilor '30. Sociologismul atât de popular acolo datorită influenței lui Durkheim și a discipolilor săi nu-i seduce necondiționat pe tinerii români, în ciuda forței pe care o prestigioasă paradigmă teoretică occidentală o poate exercita, de atunci și până astăzi, asupra unor intelectuali proveniți dintr-o cultură academică est-europeană. Este aici o altă lecție, asupra căreia se poate îndelung medita, în vederea alegerilor pe care suntem încă nevoiți să le facem, între orientarea autohtonă și mai influentele impulsuri teoretice occidentale.

„Sociologizarea” etnologiei, efectuată de Ștefania Cristescu, ar merita un studiu amănunțit din partea specialiștilor, afirmă Sanda Golopenția, înțelegând prin acest proces aportul cercetătoarei din Școala de la București la luarea în considerare a factorilor sociali implicați în crearea și colportarea magiei populare. Opera Ștefaniei Cristescu se poate citi, într-adevăr, ca un model pentru o analiză mult mai generoasă a manifestărilor folclorice, în condițiile în care folcloristicii tradiționale i s-a reproșat de-a lungul timpului tocmai incapacitatea de a integra în mod sistematic datele sociologice care înconjoară și susțin faptele folclorice. Această ignorare a contextului social, a particularităților socio-culturale ale agenților rituali a dat frâu liber criticilor care au văzut astfel etnologia drept o știință limitată la timpul trecut.

Câteva texte din volumul de față sunt închinare Cornovei, locul în care Anton Golopenția își începe experiența de monografist și unde se reîntoarce periodic între 1931 și 1933, unde Ștefania Cristescu își cristalizează specializarea în rolul pragmatic al magiei în existența ruralilor, dar și unde

Anton Golopenția îl întâlnește pe Mihai Pop. Un teren exponențial, deci, pentru solidificarea acestei „insule” din *Arhipelag*, care a fost „echipa Golopenția”, Cornova este și spațiul în care se înfiripă ideea lui Anton Golopenția de a îndrepta studiul monografic holistic de tip gustian spre cercetarea individualizată a unor probleme-cheie. Inovația lui Golopenția se va concretiza apoi în monografia zonală a Dâmbovnicului și în ancheta dedicată celor 60 de sate. „Lunga vară fierbinte a sociologiei românești”, cum caracterizează Sanda Golopenția cercetarea din 1939 a plasei din județul Argeș, în textul *Mihai Pop la Dâmbovnic*, consacră colaborarea fructuoasă dintre Anton Golopenția și Mihai Pop. Ea ar putea fi analizată, de asemenea, drept un moment mitic pentru istoria anchetei etnografice în folcloristica românească de mai târziu, fiindcă slavistul și folcloristul de atunci, Mihai Pop, își va asuma o sarcină de sociolog sub atenta îndrumare a prietenului Anton Golopenția. Apariția printre colaboratori a numelui lui Ovidiu Bârlea, pe atunci student, devenit mai târziu una dintre figurile exemplare ale folcloristicii românești postbelice, se adaugă la relevanța acestei veri. Descinderile pe teren ale echipelor multidisciplinare conduse de Mihai Pop în perioada 1956–1974, de la Peșteana-Jiu la Valea Cosăului au fost, așa cum a recunoscut însuși coordonatorul, în diverse studii și mărturii, o reeditare, în spirit și viziune, a experienței monografice gustiene. Prezența Sandei Golopenția printre participanții la aceste cercetări complexe încheie în mod fericit un arc peste timp.

Creionând diversele istorii care gravitează în *Arhipelag*, Sanda Golopenția nu aduce totuși în fața cititorilor un grup de existențe insulare. Așa cum ne-a dovedit-o și în *Rapsodia epistolară* (volumele de corespondență extrasă din arhiva familiei Golopenția, publicate între 2009 și 2014), ea este o maestră a contrapunctului, capabilă să plaseze cu o admirabilă ușurință mai multe linii melodice de sine stătătoare într-un ansamblu polifonic armonios.

Ioana Repciuc